

Strategický kontext referend o setrvání Velké Británie v ES/EU: Analýza motivace politických elit

MONIKA BRUSENBAUCH MEISLOVÁ

The Strategic Context of the British Referenda on Continued Membership in the EC/EU: An Analysis of the Political Elite's Motivation

Abstract: The main research objective of this article is to explain the motives behind the British political elite's decision to hold nationwide referenda on continued membership in the EC/EU in 1975 and 2016. In order to do so, the author applies her own analytical framework using a theoretical model of dichotomous logics of appropriateness and consequentiality. The article demonstrates the primacy of domestic parameters during the convening of these referenda. In both cases, decisions came at a moment when the party system was no longer able to accommodate EC/EU-related tensions within the governing parties. In this context, the research points to a strategisation and an instrumentalisation of the European agenda on behalf of domestic intra-party politics. The author concludes that while the official rhetoric accompanying the political elite's decisions to hold both referenda on continued membership in the EC/EU operated with the normative logic of appropriateness, the real basis of these decisions lay in the utilitarian logic of consequentiality.

Key words: Referenda on continued membership in the EC/EU, United Kingdom, political elite, motivation, logic of appropriateness, logic of consequentiality.

Pro každou vládu představují referenda komplikovanou záležitost (Closa 2007: 1316). Jak ukazuje řada předchozích zkušeností – například odmítnutí revizí evropských smluv v referendech v Dánsku, Irsku a Francii či odmítnutí vstupu do Evropské unie (EU) v případě dvou referend v Norsku –, aplikace přímé demokracie v otázkách evropské agendy se může pro iniciující politické elity ukázat jako značně nebezpečná, či dokonce zničující. Některá referenda (například ve Francii v roce 1992) navíc končí jen velmi nepatrným rozdílem. S ohledem na obtížnou předvídatelnost jejich výsledků by se tak dalo očekávat, že politické elity od aplikace tohoto nesnadno kontrolovatelného nástroje budou upouštět. Ve skutečnosti se však uplatňování prvků přímé demokracie naopak stává stále častějším jevem evropské politiky. Členské státy Evropské unie (EU) aplikují v evropských záležitostech institut referenda stále intenzivněji – EU se ostatně stala nejfrekventovanějším předmětem celonárodních referend vůbec (Hug 2002). Nabízí se logická otázka, proč tomu tak je. Co motivuje politické elity k rozhodnutí uspořádat referendum? Co vysvětluje využití tohoto nástroje? Co vede politické elity k tomu, aby se zřekly své rozhodovací kompetence a zapojily do hry dalšího hráče s právem veta?

Tento článek se věnuje referendům o setrvání členské země v Evropských společenstvích (ES) či Evropské unii, a to vzhledem k jejich mimořádnému významu pro osud

ES/EU. Tato referenda se zatím konala dvě¹ a obě na území Spojeného království Velké Británie a Severního Irsku (dále jen Velká Británie – VB), které k ES přistoupilo 1. ledna 1973 v rámci první vlny rozšíření (dnes označované jako západní rozšíření; dříve severní). Zatímco v prvním referendu uspořádaném v roce 1975 se britští občané vyslovili v 67,2 % pro setrvání země v ES, v druhém referendu v roce 2016 v 51,9 % hlasovali pro odchod země z EU. Podle mnohých bude mít rozhodnutí britských voličů bezprecedentní následky pro budoucnost Evropské unie, které povedou k jejímu výraznému oslabení, ne-li přímo rozpadu (viz například Ash 2016; Cameron 2016; Rees 2016).

Hlavním výzkumným cílem stati je ozřejmit důvody, které vedly britské politické elity k uspořádání referend o setrvání země v ES/EU. Práce přitom zohledňuje stav výzkumu problematiky rozhodování politických elit v oblasti evropských referend a vychází z aplikace některých teoretických východisek výzkumu motivace rozhodování politických aktérů. V návaznosti na stanovené cíle formuluje práce dvě následující výzkumné otázky:

- 1) Které motivy vedly britské politické elity k rozhodnutí uspořádat celonárodní referenda o setrvání země v ES/EU konaná v letech 1975 a 2016?
- 2) Bylo rozhodnutí britských politických elit o uspořádání evropských referend v letech 1975 a 2016 motivováno logikou vhodnosti, nebo logikou výhodnosti?

Důležitost důkladné a teoreticky poučené odpovědi na stanovené otázky roste zejména (nikoli však výlučně) v souvislosti se dvěma faktory. Tím prvním jsou bezprecedentní (a do značné míry stále ještě obtížně předpověditelné) následky nedávného britského referenda. Druhým faktorem je skutečnost, že se ve členských zemích EU začínají ozývat požadavky na opětovné vyjednání podmínek členství a vypsání referend o setrvání v EU, a to nejen ze strany extremistických politických stran a hnutí, ale rovněž ze strany subjektů hlavního politického proudu.

Dvoudílná struktura článku vychází z nastaveného vědeckého postupu. První, teoreticko-metodologická část vytváří elementární rámec a předpolí pro následnou analýzu v druhé, empiricko-analytické části. Teoreticko-metodologická část je dále rozčleněna do dvou sekcí. První z nich zasazuje předmět výzkumu do adekvátního teoretického a konceptuálního rámce. Nejprve je stručně představeno několik alternativních vysvětlení motivů, které ovlivňují iniciaci evropských referend, formulovaných v odborném diskurzu, a poté autorka představuje vlastní analytický rámec, který využívá koncept dichotomických logik vhodnosti a výhodnosti. Následující podkapitola článek metodologicky ukotvuje. Konkretizuje a specifikuje hranice rozsahu předmětného výzkumu (tematicky i časoprostorově), prezentuje zvolené metody a zdůvodňuje jejich výběr. Opomenuta není ani reflexe metodologických problémů, s nimiž se autorka při tvorbě textu potýkala. Jádrem druhé, analytické části práce tvoří dvě kvalitativně založené jednopřípadové studie, jež se systematicky zabývají genezí rozhodnutí o uspořádání referend, přičemž každá z nich je zakončena stručným dílčím shrnutím. Závěr pak sumarizuje celý článek i odpovědi na výzkumné otázky položené v úvodu.

TEORETICKO-METODOLOGICKÁ ČÁST

Teoretické ukotvení: logika výhodnosti a vhodnosti

Politická elita je v článku konceptualizována jako vládnoucí elita v čele s ministerským předsedou jakožto *primus inter pares*, který stojí na vrcholu pyramidy rozhodovacího procesu. V souladu s britskou, částečně psanou ústavou totiž leží pravomoc vypsání referend na vládě Jejího Veličenstva – zejména pak premiérovi –, která rozhoduje o jeho načasování i tématu. Jak zdůrazňuje Tim Oliver (2015: 82), pravomoc vyhlásit referendum ve Velké Británii nenáleží žádnému nestrannému orgánu. Předmětem analýzy tak budou dva nositelé rozhodnutí o uspořádání referenda: Harold Wilson, labouristický premiér v letech 1964–1970 a 1974–1976, a David Cameron, konzervativní premiér v letech 2010–2016.

Proč si téma rozhodování politických elit v otázkách evropských referend zasluhuje pozornost akademické veřejnosti? Matthew Mendelsohn a Andrew Parkin (2001: 19) potvrzují potřebu výzkumu politických elit, když tvrdí, že „[s]oustředění na elity spíše než na elektorát je nezbytné pro správné pochopení referendové demokracie“. Navzdory svému významu je problematika formování motivace elit při iniciaci plebiscitů² z výzkumného hlediska podhodnocena (srovnej například Nielsen 2006: 1) a v odborné produkci o referendech nepatří k nejdůležitějším. To dokládají i slova Sary B. Hoboltové (2006a: 158): „Je potřeba více výzkumu, aby se zjistilo, kdy a proč vlády volí strategii referenda, navzdory jejím očividným rizikům.“ Primát v literatuře zabývající se referendy (tzv. *referendum studies*) náleží zejména studiím objasňujícím determinanty voličského chování (viz například Franklin – Marsh – Wlezien 1994; Garry – Marsh – Sinnott 2005; Glencross – Trechsel 2011; Hobolt 2006b nebo Svensson 2002); časté jsou i teoreticky informované analýzy zkoumající dynamiku kampaní (viz například Atikcan 2005; De Vreese 2004, 2007; či György 2007).

Tradiční teorie evropské integrace v tomto ohledu také nenabízí mnoho vodítek. S určitou mírou zjednodušení lze tvrdit, že na evropskou integraci pohlíží jako na proces poháněný elitami, přičemž špatně informovaná a lhostejná veřejnost jim na základě „permissivního konsenzu“ ponechává volné pole působnosti v nastolování evropské politiky (srovnej Nielsen 2006: 3). V posledních dvou dekadách však odborníci zabývající se chováním mas v Evropě (například Russell Dalton, Richard Eichenberg či Harvey Palmer) tento předpoklad permissivního konsenzu zpochybňují na základě premisy, že ačkoli může být veřejnost špatně informovaná a v evropských záležitostech indiferentní, stále vykazuje vůči evropské integraci racionální preference (Carrubba 2001: 141). V tomto kontextu se řada teoretiků začíná zabývat důsledky, které stále intenzivnější využívání referend v otázkách evropské agendy představuje pro federalismus a klasické přístupy k evropské integraci. Slovy Michaela Burgessa: „*Jedna z nejnápadnějších současných změn, která již má kolosální důsledky nejen pro federalismus, ale rovněž pro teorie evropské integrace obecně, je angažovanost masové veřejnosti v budoucím směřování EU. Rostoucí využívání referend [...] naznačuje opravdovou radikální změnu v integračních teoriích. Budování Evropy nemůže nadále pokračovat na základě permissivního konsenzu. Vlády členských států se již nemohou spoléhat na automatické potvrzení elitních rozhodnutí ze strany elektorátu...*“ (Burgess 2004: 41).³

Autorka navrhuje pro analýzu motivů vedoucích k rozhodnutí o vyhlášení referend o setrvání členské země v ES/EU využít koncept Jamese G. Marche a Johana P. Olsena, kteří identifikují dva distinktivní druhy logiky jednání politických aktérů: logiku výhodnosti a logiku vhodnosti. Logika výhodnosti (neboli logika konsekvenčialismu – *logic of consequentiality*) vychází z racionalistických pozic a zdůrazňuje instrumentální racionalitu aktérů. Podle této logiky aktéři, kteří jsou racionální a orientovaní na výsledek, ve svém jednání vycházejí z kalkulace vlastního individuálního užitku. Logika výhodnosti je spjata s anticipační volbou. Tento teoretický model předpokládá, že aktéři při svém rozhodování zvažují, jaké jsou jejich alternativy, jaké jsou jejich hodnoty a konečně jaké jsou následky jednotlivých alternativ pro jejich hodnoty. Následně vybírají alternativu s nejlepšími očekávanými následky (March – Olsen 2004: 5). Jinými slovy, aktéři se angažují ve strategických interakcích a při svém rozhodování vyhodnocují různé nabízející se alternativy chování a strategické možnosti. Rozhodují se na základě stabilních preferencí, přičemž k finálnímu rozhodnutí dospívají na základě posouzení potenciálních důsledků tak, aby se v první řadě shodovaly s uvedenými preferencemi/zájmy. Aktéři tak jednájí strategicky a instrumentálně ve snaze maximalizovat svůj užitek; jejich chování je determinováno kalkulací nákladů a přínosů a ovlivněno předpokládanými výhodami (March – Olsen 1998: 949–950).

Logika vhodnosti (*logic of appropriateness*) vychází z konstruktivismu a předpokládá jednání v souladu s určitými pravidly. V jejím rámci se aktéři při zvažování svého chování

(včetně chování politického) řídí vhodností (či příkladností) jednotlivých alternativ jednání z hlediska své sociální role (March – Olsen 1995: 30–31, citováno dle March – Olsen 2004: 3). Pravidla jsou dodržována, protože jsou považována za přirozená, oprávněná, očekávaná a legitimní. Aktéři usilují o plnění závazků vyplývajících z určité role, identity, členství v politické komunitě či skupině. Pravidla a standardy pomáhají aktérům určit, které chování je v dané situaci vhodné. Jsou zakotveni v sociální kolektivitě, respektive určitém institucionálním rámci, a chovají se tak, jak uznávají za vhodné v konkrétní nastalé situaci. Idea aktérů, kteří následují internalizované předpisy toho, co je sociálně definované jako normální, pravdivé, správné nebo dobré, bez kalkulace (nebo navzdory kalkulaci) důsledků a očekávaného užítku, je přítomna od nepaměti. Tendence vytvářet obecná pravidla, zákony a principy chování k ospravedlnění jednání ve smyslu něčeho většího než jen očekávaných důsledků je poměrně univerzální a její odezvy se odrážejí v řadě moderních diskusí o významu pravidel a identit v lidském životě (March – Olsen 2004: 3).

Důvodů při rozhodování může být ve hře samozřejmě více; to ostatně reflektují i sami March a Olsen, kteří přiznávají, že se obě logiky „vzájemně nevylučují“ a že „politické jednání obecně nemůže být vysvětleno výlučně buď na základě logiky výhodnosti, nebo logiky vhodnosti. Jakékoli jednání pravděpodobně zahrnuje prvky obou“ (March – Olsen 1998: 952; srovnej Olsen 2007: 13). Doplňme, že koncept logik jednání nachází v sociálněvědních oborech široké výzkumné uplatnění a je využíván jak k popsání a vysvětlení chování aktérů, tak k jeho ospravedlnění a kritice (March – Olsen 2004: 11). K těmto studiím se řadí i tato stať, jež vůbec poprvé aplikuje logiku výhodnosti a vhodnosti v kontextu rozhodování politických elit o uspořádání referend o setrvání členských zemí v ES/EU.

Jak operacionalizovat koncept dichotomických logik pro potřeby analýzy motivace elit k uspořádání referend o setrvání zemí v ES/EU? Autorka čerpá inspiraci z práce Carlose Closy (2007), který ve své studii analyzuje rozhodnutí osmi vlád uspořádat referenda v souvislosti s ratifikací Smlouvy o Ústavě pro Evropu (takzvané ústavní smlouvy EU). Svým přesahem a referencemi na jiné případy evropských referend však poskytuje vhodné teoretické vodítko i pro analýzu referend o setrvání Velké Británie v evropském integračním uskupení (z analýzy autorka vyjímá případ mandatorních referend, kdy rozhodnutí uspořádat referendum nenáleží politikům).⁴ V souladu s Closou autorka rozlišuje čtyři hlavní důvody pro uspořádání evropských referend, a sice 1) referendum coby nástroj domácích stranických a voličských zápasů; 2) referendum coby taktický nástroj pro vyjednávání; 3) ideologické důvody pro uspořádání referenda; 4) referendum coby nástroj legitimizace.⁵ Co se konkrétní operacionalizace jednotlivých důvodů týká, Closa v této souvislosti již žádná další vodítka nenabízí, autorka tedy jeho koncept doplňuje a sama vytyčuje a identifikuje jednotlivé analytické indikátory.

Referenda coby nástroje domácích stranických a voličských zápasů mohou být podle Closy (2007: 1318–1321) trojího druhu. První typ slouží k vyřešení problematických situací, v nichž je většinová strana rozdělena na základě proevropských a protievropských linií (z tohoto důvodu se například v roce 2004 rozhodl uspořádat referendum o Smlouvě o Ústavě pro Evropu Tony Blair). Indikátor pro tento důvod představuje silné rozdělení domovské strany premiéra na základě evropské štěpné/konfliktní linie a s ní související přítomnost poslaneckých rebelií v evropských otázkách a nátlak spolustraniků na vypsání referenda. U druhého typu referend jde o mechanismus, jak zajistit ratifikaci evropské smlouvy ve chvíli absentující parlamentní většiny nezbytné pro její schválení, jako tomu bylo například v případě Polska nebo České republiky. Jelikož je však aspekt zajištění ratifikace konkrétní smlouvy v případě referend o setrvání zemí v ES/EU irelevantní, autorka jej z analýzy vyjímá. Ve třetím případě je referendum takticky využito za účelem posílení vlastní moci/pozice, respektive zabránění její eroze (viz Mitterandovo rozhodnutí uspořádat referendum o Maastrichtské smlouvě v roce 1992, od něhož si sliboval oslabení politických oponentů, či Chiracovo rozhodnutí o konání referenda o ústavní smlouvě v roce 2005). Hlavním indikátorem je v tomto ohledu oslabená pozice premiéra, s čímž

úzce souvisí i ostatní ukazatele v podobě slabé a nestabilní vlády, nepříznivých stranických/volebních preferencí a silné vnitrostranické opozice vůči premiérovi.⁶

Referendum jakožto taktický nástroj pro vyjednávání je voleno elitami ve snaze posílit vlastní „vyjednávací“ pozici při přípravě nových evropských smluv, což samo o sobě slouží jako analytický indikátor tohoto důvodu (Tamtéž: 1317–1318). Closa jako konkrétní příklad uvádí pozici Španělska či Polska při vyjednávání ústavní smlouvy EU. Pro potřeby analýzy referend o setrvání země v ES/EU rozšiřuje autorka kontext o nově vyjednané podmínky členství v ES/EU, kdy indikátorem přítomnosti tohoto důvodu bude i intenzivní nasazení premiéra při renegociaci nových podmínek členství (srovnej Lewis 2014).

Roli idejí (ideologické důvody) Closa (2007: 1321–1322) pojímá ve smyslu dlouhodobého, stabilního upřednostnění instrumentu referenda jakožto nejvhodnějšího ratifikačního

Tabulka č. 1
Grafické znázornění operacionalizace logik výhodnosti a vhodnosti

Rozhodnutí uspořádat referendum motivované	Důvody pro uspořádání referenda	Operacionalizace
logikou výhodnosti	nástroj domácích stranických a voličských zápasů	<ul style="list-style-type: none"> • silné rozdělení domovské strany premiéra na základě evropské štěpné/konfliktní linie • přítomnost poslaneckých rebelií v evropských otázkách • nátlak na vypsání referenda ze strany spolustraniků • absentující parlamentní většina • oslabená pozice premiéra • slabá a nestabilní vláda • nepříznivé stranické/volební preference • silná vnitrostranická opozice vůči premiérovi
	taktický nástroj pro vyjednávání	<ul style="list-style-type: none"> • iniciace referenda pro posílení vlastní „vyjednávací“ pozice při přípravě nových evropských smluv • intenzivní nasazení premiéra při negociaci nových podmínek členství
logikou vhodnosti	ideologické důvody (role idejí)	<ul style="list-style-type: none"> • dlouhodobé, stabilní upřednostnění instrumentu referenda jakožto nejvhodnějšího ratifikačního mechanismu
	nástroj legitimizace	<ul style="list-style-type: none"> • odvolávání se na natolik zásadní kvalitativní posuny v procesu evropské integrace, že vyžadují přímou legitimizaci ze strany občanů • přítomnost hodnotově-normativních prvků (suverenita lidu a ochrana jeho zájmů, respektive zájmů národa) • akcentace vhodnosti referenda vzhledem k dané situaci

Zdroj: Autorka.

mechanismu (konkrétně zmiňuje dlouhodobou rezonanci myšlenek o uspořádání pan-evropského referenda o ústavní smlouvě u řady evropských státníků).

Klíčovým indikátorem pro použití referenda jakožto *nástroje legitimizace* je odvolávání se vlád na natolik zásadní kvalitativní posuny v procesu evropské integrace, že vyžadují přímou legitimizaci ze strany občanů. Roli zde hrají hodnotově-normativní prvky, suverenity lidu a ochrana jeho zájmů (respektive zájmů národa) a akcentace vhodnosti referenda vzhledem k dané situaci. V případě ústavní smlouvy EU se tyto hlasy obzvlášť silně ozývaly například ve Španělsku, Portugalsku, Polsku a Francii (Closa 2007: 1322–132).

S ohledem na uvedenou charakteristiku obou logik jednání politických akterů přitom platí, že první dva důvody, spadající pod vysvětlení založená na agentovi, působí v souladu s logikou výhodnosti, zatímco další dva motivy, vycházející ze struktury, reflektují logiku vhodnosti (grafické znázornění operacionalizace logik výhodnosti a vhodnosti přináší tabulka č. 1). Autorka tak bude v rámci analýzy zjišťovat, zda byly, či nebyly výše vymezené důvody, respektive jejich indikátory při rozhodování o vyvolání referend přítomny, a na základě toho dovodí, zda bylo dané rozhodnutí motivováno logikou výhodnosti, či vhodnosti.

Metodologické ukotvení: sledování procesu ve dvou případech

Z metodologického hlediska tvoří jádro článku dvě kvalitativně založené jednopřípadové studie, v nichž objekt výzkumu představuje rozhodnutí britských politických elit uspořádat referenda o setrvání země v ES/EU v letech 1975 a 2016. V obecném vymezení se případová studie soustředí na studium jednoho nebo několika málo případů a jde v ní zejména o „*zachycení složitosti případu, o popis vztahů v jejich celistvosti*“ (Hendl 2008: 102). Autorka si tuto metodu vybrala proto, že díky ní lze analyzovat dosud neznámé speciální fenomény a jevy a že „*pouze případová studie nám pomůže porozumět důležitým aspektům problematické oblasti výzkumu*“ (Tamtéž: 110). K přednostem případových studií patří mj. hloubka analýzy a jejich potenciál pro dosažení vysoké konceptuální validity (George – Bennett 2004: 19, 64; Odell 2004: 57, 66–69).

V rámci typologie se zde prezentované studie řadí mezi studie jednopřípadové, které lze definovat jako detailní analýzu případu, jenž byl zvolen jakožto objekt výzkumu, s cílem „*poskytnout hluboké porozumění nebo příčinné vysvětlení vybraného případu*“ (Kořan 2008: 60). Jednopřípadové studie představují „*stále svěbytnější, metodologicky zakotvený a uznávaný přístup ke studiu politiky*“, který ve srovnání s kvantitativními metodologiemi nabízí „*jedinečné expertní porozumění danému případu i jeho instrumentální využití pro další, teoretické účely*“ (Tamtéž). V typologii jednopřípadových studií jde o takzvané disciplinované interpretativní případové studie. Ty stojí na pomezí mezi intrinzitními a instrumentálními případovými studiemi, zkoumají daný fenomén pro jeho význam či jedinečnost, ale zároveň pro jeho zkoumání využívají již existující teorie, jež na něj dosud nebyly aplikovány (Tamtéž: 34; Odell 2004: 58).

Výběr případů byl motivován několika parametry. Vzhledem k jejich významu pro osud evropského integračního projektu se článek věnuje referendům o setrvání Velké Británie v ES/EU. Tato referenda proběhla dvě, přičemž předmět zkoumání je o to zajímavější, že se konala v zemi, kde do značné míry absentuje politická a legislativní tradice jejich používání.⁷

Motivaci při selekci sehrála i skutečnost, že jde o téma badatelsky podhodnocené (srovnej Müller 2005). Při bližším přezkumu dosavadní vědecké produkce lze konstatovat, že detailní, ucelené a teoreticky a metodologicky ukotvené texty na dané téma scházejí. Většina textů se věnuje rozhodnutí britských premiérů uspořádat referendum pouze okrajově (v případě Wilsona viz například Aitken 1975; Bogdanor 2014b; Brier – Hill 1977; Seymour-Ure 1978; Young 2004; v případě Camerona viz například Glencross 2015b; Oliver 2015; Parkes 2015; Smith 2012; Startin 2016); nadto, pokud je autorce známo, žádný z nich nepropojuje systematickou analýzu obou rozhodnutí v jednom konceptuálním

rámci. Koncept dichotomických logik výhodnosti a vhodnosti navíc nebyl na případ rozhodnutí o uspořádání referend o setrvání Velké Británie v ES/EU doposud nikdy aplikován. V českém prostředí se problematikou členství Velké Británie v Evropské unii zabývá hned několik autorů, například Zuzana Kasáková (2016a, b, c), Barbora Fialová (2014, 2015; respektive Fialová – Buryan 2015), Jan Váška (2006, 2009, 2015; respektive Váška – Kasáková 2007) či Kryštof Kruliš (namátkou 2014, 2016, 2017a, b), který působí v neziskovém sektoru. Ani ti však téma prezentované v této stati publikačně nepokrývají.

Z geografického hlediska se obě případové studie soustředí na oblast Velké Británie. Co se časového ohraničení případů týká, první studie se zaměřuje na rozhodnutí elit uspořádat referendum v roce 1975, a je tudíž zasazena do první poloviny sedmdesátých let 20. století (výjimkou je nutně stručný úvodní exkurs s přesahem do šedesátých let, a to kvůli nutnosti zasazení sledované problematiky do širšího kontextuálního rámce). Analýza končí rokem 1975, kdy byl přijat zákon o referendu (*Referendum Act*). Těžiště druhé případové studie zkoumající příčiny rozhodnutí, které vedly k vyhlášení referenda v roce 2016, spočívá v letech 2010–2013. Analýzu ukončuje rok 2015, respektive přijetí zákona o referendu o Evropské unii (*European Union Referendum Act*). Tento časový rámec přesahuje pouze indikátor intenzity nasazení premiéra při vyjednávání nových podmínek členství, který zasahuje až do počátku roku 2016.

Autorka si uvědomuje limity vyplývající z podstaty aplikace jednopřípadové studie. John Odell (2004) upozorňuje na nebezpečí selektivní rekonstrukce události, kdy je podporována favorizovaná teorie a jsou bagatelizovány důkazy, které s ní nejsou konzistentní nebo které podporují alternativní teorii. Tento článek se tomuto riziku snaží zamezit reflexí jak logiky vhodnosti, tak logiky výhodnosti, kdy jsou rozhodnutí politických elit posuzována ve světle obou.

Co se konfigurace výzkumu týká, autorka vytváří vlastní analytický rámec, který využívá koncept dichotomických logik vhodnosti a výhodnosti, a následně jej aplikuje při systematické, detailní analýze dvou případů. S ohledem na konkrétní postup při analýze je v článku aplikován *process tracing* – metoda sledování procesu, konkrétně analytické vysvětlení. *Process tracing* se soustředí nejen na proces jako takový, ale rovněž na jeho aktéry, jejich motivace, cíle, hodnoty a také jejich vnímání daného procesu (Falletti 2006: 1; Vennesson 2008: 233). Jinými slovy, autorka vychází z teoreticky vystavěné struktury motivujících důvodů, jež identifikuje na základě pečlivého zkoumání široké škály zdrojů primárních (včetně politických proslovů klíčových aktérů, rozhovorů, mediálních vystoupení, přednášek, volebních programů, parlamentních analýz, diskusí v Dolní sněmovně, svědeckých prohlášení apod.) i sekundárních.

EMPIRICKO-ANALYTICKÁ ČÁST

Referendum v roce 1975

Referendum o setrvání VB v ES, uspořádané 25. června 1975, bylo vůbec prvním celonárodním referendem konaným kdy na území Velké Británie.⁸ Vyhlásil jej labouristický premiér Harold Wilson, který se úřadu ujal v únoru 1974 poté, co předchozí čtyři roky strávil v opozici. Předmětem této kapitoly je analýza důvodů, které vedly Harolda Wilsona k rozhodnutí toto referendum uspořádat.

Analýza důvodů motivovaných logikou výhodnosti

Referendum jako nástroj zápasů uvnitř Labouristické strany

První ze sledovaných ukazatelů představuje indikátor v podobě silně rozdělené domovské strany premiéra na základě evropské štěpné linie a s tím související přítomnost poslaneckých rebelií v evropských otázkách a nátlak spolustraníků na vypsání referenda.

V tomto ohledu lze tvrdit, že labouristické schizma týkající se Evropy je hluboce zakořeněno v historii a kultuře této strany. Jakkoli v dnešní době strana představuje vůči EU smířlivější segment britského politického spektra, po druhé světové válce dominoval v jejím vztahu k evropské integraci negativistický postoj. Vývoj od jedné profilace k druhé však nebyl plynulý ani lineární – strana naopak prošla hned několika vlnami proevropské a protievropské orientace (srovnej Crick 1975: 499; Smith 2012: 1279), které v hrubých obrysech kopírovaly její působení ve vládě (proevropská inklinace), respektive opozici (protievropská inklinace).

V počátečních fázích integračního procesu Labouristická strana kritizovala integrující se Evropu z ideologických i nacionalistických pozic a s nedůvěrou ji vnímala jako kontinentální kapitalistický klub, nedemokratický ve svém rozhodování. Členství v něm by podle ní zničilo Commonwealth a podkopalo schopnost Británie prosazovat socialistické politiky a hodnoty (Young 2004: 140). Nesouhlasila proto s žádostí o přistoupení země k ES, kterou v roce 1961 podala konzervativní vláda pod vedením Harolda Macmillana. Ilustrativní je v tomto kontextu optika Hugh Gaitskella, předsedy strany v letech 1955–1963, jenž věřil, že vstup do ES bude znamenat „*konec Británie coby nezávislého evropského státu*“ a „*zřeknutí se tisícileté historie*“ (Gaitskell 1962: 7).

V letech 1967–1970 se postoj strany k evropské integraci stal smířlivějším; koneckonců právě labouristická vláda Harolda Wilsona v květnu 1967 zažádala, byť neúspěšně, o přijetí do ES, a to za mírné podpory kabinetu, poslanců i straníků.⁹

V roce 1970 labouristé prohráli volby a nová konzervativní vláda pod vedením Edwarda Heatha vyjednala vstup země do Evropských společenství. V témže roce byli do parlamentu za Labouristickou stranu zvoleni prokazatelně méně proevropští poslanci (v porovnání s předchozím funkčním obdobím). Navíc několik starších zákonodárců dříve podporujících členství v ES se nyní začalo přiklánět k opačné pozici, mimo jiné proto, že vstřícnou evropskou politiku považovali za jednu z příčin pádu labouristické vlády a porážky ve volbách (Spreckley 1975: 1). S většinou stínového labouristického kabinetu, labouristických poslanců a řadových členů strany nesouhlasících s přistoupením VB k ES (Bogdanor 2014a; Diamond 2016: 158; Spreckley 1975: 1) labouristé v opozici vytrvale kritizovali negociační proces a vyjednané podmínky, za nichž mělo ostrovní království spolu s Dánskem, Irskem a původně i Norskem vstoupit do ES.¹⁰ Evropa se tak, obrazně řečeno, stala „*holí, pomocí níž bylo snadné dávat výprask vládě*“ (Mullen 2007: 97; Wall 2013: 414).

Na počátku sedmdesátých let tak byla strana veřejně rozdělena na zastánce členství v ES a společného trhu (takzvaní *pro-Marketeers*, mezi něž patřil například i pozdější předseda Evropské komise Roy Jenkins) a jeho odpůrce (takzvaní *anti-Marketeers*, k jejichž čelným představitelům se řadili například Michael Foot, Peter Shore či Barbara Castleová). Názorové obraty v postoji k evropskému integračnímu projektu identifikovatelné u téměř všech prominentních labouristických politiků (včetně Denise Healeyho, Jamese Callaghana nebo Tonyho Benna; viz Smith 1999: 46) dokreslují tuto diskontinuitu stranické linie v čase. Nevyhnutelným následkem takto rozšířené názorové fluktuace byla skutečnost, že se rozkol související s Evropou stal během těchto let jedním ze základních definičních znaků Labouristické strany.

Vleklé vnitřní rozpory týkající se členství VB v ES Labouristickou stranu ochromovaly a hlasování v parlamentu byla poznamenána častými rebeliemi labouristických *back-benchers*, tedy řadových poslanců ze zadních lavic parlamentu. Na principiální rozpolcenost ve straně a postupující erozi stranické disciplíny poukázala například otevřená rebelie poslanců z října 1971 při hlasování o vstupu do ES, respektive projednávání *zákona o Evropských společenstvích (European Communities Bill)*, předloženého Edwardem Heathem. Navzdory kategorické stranické instrukci hlasovat proti návrhu (vedení strany použilo takzvaný bič */whip/* – nejsilnější příkaz k vnitrostranické loajalitě, jaký strana může dát) se 69 labouristických zákonodárců (tedy více než třetina parlamentního zastoupení

strany) vzepřelo stranickému vedení a dvacet dalších se jich zdrželo hlasování (Forster 2002: 49). Konzervativní vláda tak tento zákon prosadila jenom díky podpoře labouristických rebelů.

Vnitrostranickou opozici vůči Wilsonovi, tedy další ze zkoumaných indikátorů, lze na počátku sedmdesátých let označit za velice intenzivní. Ze strany labouristických aktivistů i poslanců se stále častěji ozývaly hlasy, že by měl Wilson porazit Konzervativní stranu a Edwarda Heatha pomocí „evropské karty“. Na razanci nabývaly i výhrůžky, že pokud tak neučiní, podpoří na post předsedy strany jiného, v tomto smyslu ochotnějšího kandidáta (Bogdanor 2014a). Ještě výrazněji byl Wilson ohrožen bývalým ministrem vnitra a financí a svým tehdejším zástupcem (a také pozdějším nástupcem), euroskeptikem Jamesem Callaghanem (nebývale populárním zejména mezi řadovými členy Labouristické strany). Jeho projev v Manchesteru pronesený v květnu 1971 lze jednoznačně vnímat jako otevřenou výhrůžku, že pokud Wilson nezaujme výraznější protievropský postoj, bude proti němu kandidovat na funkci stranického předsedy (Bogdanor 2014a).

V době ratifikace *Smlouvy o přistoupení Dánského království, Irska a Spojeného království* (ratifikována v roce 1972) se vedení Labouristické strany soustředilo na kritiku stávajících podmínek členství a nutnost jejich znovuvyjednání. To umožnilo Wilsonovi elegantně se vyhnout otázce členství/nečlenství v ES jako takové, neboť byla pro jeho stranu nesmírně citlivá a potenciálně nebezpečná. Jak poznamenává Vernon Bogdanor, klíčovou předností této taktiky bylo to, že zabránila odpůrcům, aby se silněji organizovali – na jejich kritiku totiž bylo vždy možné kontrovat tím, že se dané téma opět vyjedná, popřípadě zrovna vyjednává (Bogdanor 2014b). Zatímco stranická opozice Wilsonovu strategii znovu vyjednat podmínky členství, kterou 29. března 1972 posvětil i jeho stínový kabinet a v říjnu 1972 potvrdila stranická konference, přivítala s kladnými ohlasy (viz například Benn 1975), proevropsky orientované členy popudila. Roy Jenkins například na protest proti Wilsonovu rozhodnutí rezignoval na post místopředsedy strany a opustil stínový kabinet s odůvodněním, že referendum bude pro Labouristickou stranu zhoubné a zavede nešťastný precedens (Smith 1999: 47). Stejně učinili například i George Thomson a Harold Lever.

Závazek vyhlásit referendum hrál stěžejní roli ve výhře Labouristické strany ve dvojích volbách roku 1974 (Bogdanor 2014b). S ohledem na indikátor síly vlády však lze konstatovat, že obě tyto Wilsonovy vlády byly velice slabé. Harold Wilson se stal 4. března 1974 premiérem menšinové vlády a po předčasných volbách konaných v témže roce pak 10. října 1974 zformoval extrémně křehkou většinovou vládu, a to s většinou čítající pouze tři poslance. Ihned poté se návrh na uspořádání referenda stal oficiální politikou vlády. Pokud by se tak nestalo, hrozilo by, že by rebelující labourističtí poslanci vládu zcela paralyzovali.

Ani po volbách v roce 1974 totiž téma členství VB v ES stranu (včetně nově zformovaného kabinetu) nepřestávalo rozdělovat. Podle Anthonyho Forstera zhruba jedna třetina labouristických poslanců preferovala odchod země z ES, třetina setrvání a třetinu bylo možno hodnotit jako neutrální (Forster 2002: 46). O přetrvávajícím rozkolu svědčí fakt, že znovuvyjednané podmínky schválené na zasedání Evropské rady v Dublinu v březnu 1975 sedm členů kabinetu odmítlo (zatímco šestnáct jich hlasovalo pro); dubnová stranická konference pak podmínky vyjednané vedením strany odmítla v poměru 3 : 1. Kritickou situaci ve straně dokládá i to, že Wilson netrval na jednotném stanovisku strany a kolektivní odpovědnosti kabinetu a udělil kabinetním ministrům tzv. *agreement to differ*, tedy možnost v kampani předcházející referendu svobodně vyjadřovat své názory a veřejně oponovat vedení strany (Wilson 1976: 195).¹¹ Stalo se tak poté, co selhala řada jiných nástrojů, které Wilson využil s úmyslem znovuzískat kontrolu nad vlastní stranou. Ojedinelost tohoto kroku ilustruje už sama skutečnost, že se historicky jednalo teprve o druhý případ dereliktivity kolektivní odpovědnosti kabinetu – poprvé se tak stalo v roce 1931 v souvislosti s otázkou volného obchodu.

Referendum jako taktický nástroj pro vyjednávání s ES

Provedený výzkum spíše nepotvrzuje domněnku, že by se Wilson rozhodl vyhlásit referendum primárně proto, že jej hodlal využít jako taktický nástroj pro vyjednávání s ES. Na druhé straně však poté, co rozhodnutí o referendu již padlo, byl tento institut k zajištění výhodnějších podmínek členství země v ES sekundárně použit.

Při pohledu na míru premiérova nasazení při vyjednávání nových podmínek členství lze konstatovat, že renegociace a následné referendum byly jen zcela okrajově (pokud vůbec) motivovány opravdovou snahou zajistit lepší podmínky pro Británii (Lewis 2014: 15, 52). Wilsonův nedostatek zájmu, nadšení a ochoty vyjednat zásadní změny ve vztahu mezi VB a ES byl manifestován mj. i dominantní pozicí úředníků v negociačním procesu. Lewis (Tamtéž: 14) toto zjištění podkládá zejména Wilsonovým značně indiferentním přístupem k reálné (znovu)vyjednaným podmínkám (snad jen s výjimkou příznivého přístupu země Commonwealthu na britský trh).

Navíc ve volebním programu Labouristické strany z února 1974 (Labour Party 1974a) si nelze nepovšimnout absence téměř jakýchkoli konkretizujících detailů, podle nichž by bylo možné *ex post* vyhodnotit míru úspěšnosti vyjednávacího procesu. Použitý jazyk tak poskytl Wilsonovi značný manévrovací prostor navrhnout dohodu dle svých představ, aniž by zároveň popudil své oponenty.

Wilsonovým hlavním cílem v rámci renegociací bylo přesvědčit *anti-Marketeers* ve své straně, že se podmínky členství podařilo radikálně reformovat, a nyní by tedy měli vyjádřit ES svoji podporu. Ilustrativní je v tomto ohledu tvrzení Bernarda Donoughuea, tehdejšího předsedy politického oddělení na Downing Street 10, podle něhož bylo primární Wilsonovou metou „*vyjednat nějaké ústupky, aby je mohl prodat své straně*“ (Donoughue 2013, citováno dle Lewis 2014: 16; srovnej Glencross 2015b: 308). I Michael Palliser, britský velvyslanec u ES, sdílel podobný názor: „*Jak vyjednávání pokračovala, bylo mi stále jasnější, že celý renegociační proces je jen zastírací manévr; jak uspokojit Labouristickou stranu a protievropské veřejné mínění v Británii, přičemž zároveň umožňoval vládu, aby mohla říci, že se snažila vyjednat nové podmínky členství*“ (Palliser 1999: 32–33).

Analýza důvodů motivovaných logikou vhodnosti*Referendum z ideologických důvodů*

Původně Wilson nepatřil k zastáncům referenda coby vhodného ratifikačního nástroje. Naopak, jednoznačně souhlasil s konzervativci, že rozhodnutí o vstupu země do ES náleží parlamentu, a nikoli přímo občanům. Když v roce 1970 přišel Tony Benn poprvé s myšlenkou na uspořádání referenda o členství země v ES, které zdůvodnil tím, že se jedná o „*téma natolik zásadního konstitučního významu, neboť s sebou nese ztrátu suverenity, že by mělo být předloženo britským voličům*“ (Benn 1988: 313, citováno dle Smith 1999: 46), byl jeho návrh naprostou většinou jeho kolegů, Wilsona nevyjímaje, zavržen.¹²

O dva roky později však již Wilson s myšlenkou uspořádat referendum o setrvání země v ES souhlasil. Mělo být uskutečněno poté, co se jeho strana dostane k moci a vyjednájí se modifikované podmínky členství VB v ES. Tento radikální myšlenkový obrat mu totiž umožňoval zaujmout protievropský postoj v opozici, udržet si *anti-Marketeers* na své straně a současně neizolovat proevropskou skupinu straníků. Wilson tak byl „*ochoten prezentovat se jako anti-Marketeer, aby uchlácholil labouristické poslance, ale ve skutečnosti podporoval členství VB v ES a jen málo ho zajímalo navrácení pravomoci z ES*“ (Lewis 2014: 16). Slovy Joea Hainese, Wilsonova tiskového mluvčího v letech 1969–1976: „*Haroldův principiální cíl v politice spočíval v udržení Labouristické strany pohromadě [...], musel se potápět, krčit se, kličkovat a jít s proudem [...], ale nikdy nepustil ze zřetel fakt, že skončíme v Evropě*“ (BBC Four 2013). O tom ostatně svědčí i Wilsonovo působení v předreferendové kampani, kdy intenzivně přesvědčoval Brity, aby hlasovali pro setrvání v ES.

O určité ideové neukotvenosti svědčí i nejasnosti v otázce závaznosti referenda. Záměrem volební program strany z února 1974 připisoval v souladu s britskou ústavní tradicí referendu konzultativní povahu, říjnový volební program hovořil o závazném hlasování: „*Labouristická vláda se zavazuje, že do dvanácti měsíců od konání těchto voleb umožní britskému lidu, aby se s konečnou platností vyjádřil pomocí hlasování*¹³ – *přičemž jeho vyjádření bude pro vládu zavazující – zda tyto podmínky přijmeme a zůstaneme, nebo je odmítneme a vystoupíme*“ (Labour Party 1974b).¹⁴

Referendum jako nástroj legitimizace

V rétorické rovině Wilson referendum oficiálně prezentoval jakožto nezbytnou inovaci vzhledem ke konstitučním a historickým implikacím vstupu VB do ES (Wilson 1976: 167). Závazek k jeho uspořádání představoval i ústřední prvek obou volebních programů Labouristické strany z roku 1974, na nichž se Wilson autorsky významně podílel. Vědom si skepse mířené proti ES v jeho domovské straně i mezi veřejností, zasadil se o to, aby oba programy používaly ve vztahu k renegociacím a referendu co nejdramatičtější jazyk. Volební program z února, jenž budoucí vládu oficiálně zavázal k tomu, aby tuto otázku dala k veřejnému posouzení lidu, například prezentuje renegociace jakožto radikální proces, což mnozí straníci nadšeně kvitovali: „*Obrovskou politickou chybou Heathovy vlády bylo akceptovat podmínky vstupu do ES a vstoupit tam bez souhlasu britského lidu. To zahrnuje uvalení potravinových daní navzdory rostoucím světovým cenám, novou ochromující zátěž pro naši platební bilanci a drakonické omezení pravomocí britského parlamentu v otázkách ovlivňujících klíčové britské zájmy. Z těchto důvodů bude labouristická vláda okamžitě usilovat o zásadní znovuvyjednání podmínek vstupu [...]. Pokud budou renegociace úspěšné, Labouristická strana má za to – s ohledem na jedinečný význam takového rozhodnutí – že by lidé měli mít právo rozhodnout o tomto tématu prostřednictvím všeobecných voleb nebo konzultativního referenda*“ (Labour Party 1974a). Důraz na zásadní roli britského lidu a jeho práva silně rezonuje i ve volebním programu z října 1974. Konkrétně zde například stojí, že „[p]ouze Labouristická strana je oddána právu mužů a žen této země na učinění tohoto jedinečného rozhodnutí“ (Labour Party 1974b). Tato oddanost právům britského lidu je navíc záměrně stavěna do ostrého kontrastu s přístupem Konzervativní strany (Tamtéž). V tomto kontextu však není bez zajímavosti, že obecně lze zájem britské veřejnosti o evropskou agendu hodnotit v této době jako naprosto mizivý (Gifford – Wellings 2017).

Dílčí shrnutí

S přihlédnutím k výše uvedenému autorka spolu s ostatními (srovnej například napřík Aitken 1975; Bogdanor 2014b; Brier – Hill 1977; Seymour-Ure 1978; Young 2004) dochází k závěru, že Wilsonovo rozhodnutí uspořádat referendum bylo prioritně motivováno snahou vyřešit dlouhodobý, hluboký vnitrostranícký konflikt a konsolidovat vlastní pozici v čele domovské strany, v čemž lze detekovat silnou rezonanci logiky výhodnosti. Zároveň jej lze interpretovat jako podvolení se stále gradujícímu tlaku vnitrostranícké opozice v podobě *anti-Marketeers*. Institut referenda byl využit k „*zamaskování rozkolu v Labouristické straně*“ (Gifford – Wellings 2017) a současně měl odvrátit pozornost stranické opozice v čele s Tonym Bennem od témat, která vedení strany považovalo za prioritní (jako například kontrolu nad průmyslem; viz Donoghue 1987). Referendum byl „*Wilsonův způsob – a pravděpodobně i jediný způsob – jak usmířit smrtelně rozdělenou vládu*“ (Gilbert 2003: 141), přičemž jeho cílem nebyla „*ani tak vysoká politika mezi Británií a Evropou, nýbrž snaha udržet jednotu Labouristické strany*“ (Lewis 2014: 12). Na soudržnost Labouristické strany jakožto primární formativní faktor Wilsonova rozhodnutí poukazují i svědectví Petera Kellnera (House of Lords 2012: 17) nebo lorda Leyella (Tamtéž: 29), podaná v rámci přípravy zprávy Ústavního výboru Sněmovny lordů z roku 2012, či (teprve nedávno odtajněná) zpráva Nicholase Spreckleyho (Spreckley 1975),

bývalého ředitele evropského oddělení ministerstva zahraničních věcí. Ostatně i sám Wilson ve své autobiografii přiznává, že „[z]a celých třináct let ve funkci předsedy strany jsem neměl těžší úkol než udržet v této [evropské] záležitosti stranu pohromadě“ (Wilson 1979: 51). Rozhodnutí uspořádat referendum naopak nebylo učiněno s ohledem na jeho primární využití coby vyjednávacího nástroje, o čemž svědčí mj. i Wilsonovo poměrně laxní nasazení při renegociaci nových podmínek členství v ES; rozhodnutí uspořádat referendum navíc nepadlo v souvislosti s přípravou nové evropské smlouvy, jak uvádí Ciosa. Nicméně platí, že poté, co rozhodnutí o referendu již padlo, byl jeho institut při vyjednávání s ES využit.

Co se důvodů odpovídajících logice vhodnosti týká, Wilsonovo rozhodnutí nebylo primárně motivováno ideologickými pohnutkami ve smyslu dlouhodobé favorizace instrumentu referenda. Wilson myšlenku referenda zpočátku odmítal a až posléze svůj názor radikálně změnil. Významnou facetu rozhodnutí, v níž se zrcadlí logika vhodnosti, však představuje deklaratorní rovina jeho legitimizace. Wilson rétoricky povznesl evropskou agendu na úroveň otázky národního významu, zejména pak v intencích ochrany zájmů britského lidu (viz rámování renegociací jako národního zájmu země), a své rozhodnutí oficiálně opíral mj. i o právo britského národa vyjádřit v otázce členství VB v ES svoji svobodnou vůli ve všelidovém přímém hlasování. Existenci, respektive absenci jednotlivých motivů při rozhodování o uspořádání referenda v roce 1975 přehledně zobrazuje tabulka č. 2.

Tabulka č. 2
Referendum v roce 1975: dílčí shrnutí

Rozhodnutí uspořádat referendum motivované	Důvody pro uspořádání referenda	Přítomnost důvodu při rozhodnutí uspořádat referendum v roce 1975
logikou výhodnosti	nástroj domácích stranických a voličských zápasů	ano
	taktický nástroj pro vyjednávání	ne (respektive pouze v sekundární rovině)
logikou vhodnosti	ideologické důvody	ne
	nástroj legitimizace	ano (v rétorické rovině)

Zdroj: Autorka.

Referendum v roce 2016

Druhé referendum o setrvání Velké Británie v evropském integračním uskupení se konalo 23. června 2016. Vyhlásil jej konzervativní premiér David Cameron, který se úřadu ujal v květnu 2010. Oficiálně se k němu zavázal ve svém široce medializovaném projevu proneseném ve středu ráno 22. ledna 2013 v londýnském sídle agentury Bloomberg. Následující kapitola analyzuje důvody, jež vedly Davida Camerona k rozhodnutí toto referendum uspořádat.

Analýza důvodů motivovaných logikou výhodnosti

Referendum jako nástroj stranických zápasů uvnitř Konzervativní strany

Stejně jako u předchozí případové studie je jako první sledován indikátor v podobě silného rozdělení premiérový domovské strany na základě sporů o evropskou politiku

a s tím souvisejících poslaneckých rebelií a nátlaku spolustraníků na vypsání referenda. Konzervativní strana představuje od konce osmdesátých let 20. století nejvýznamnějšího představitele britského euroskepticismu, který je „pevně vetkaný do [její] ideologie a identity“ (Lynch 2015: 188). V sedmdesátých letech byl rozkol ve straně způsobený postojem k ES v porovnání s labouristy zanedbatelný. Postupně se však zvětšoval a v osmdesátých a zejména pak devadesátých letech vysoce zpolitizovaná evropská otázka stranu významně polarizovala a představovala klíčový faktor jejich volebních neúspěchů v letech 1997 a 2001.¹⁵ Během třináctiletého období v opozici (1997–2010) se strana profilovala jako vytrvalý kritik evropské politiky vládnoucí Labouristické strany. Vnitrostranícké roztržky související s evropskou agendou občas vyšly najevo, což dokládá například spor týkající se členství konzervativních europoslanců v prointegračně orientované Evropské lidové straně – Evropských demokratech, který vypukl po volbách do Evropského parlamentu v roce 2009. Odchod konzervativců z Evropské lidové strany, k němuž se David Cameron zavázal v roce 2005 v rámci boje o post předsedy strany, významně rozšířil základnu jeho podpory a upokojil euroskeptické konzervativní zákonodárce. Na straně druhé však vyvolal odpor některých europoslanců, kteří se obávali ztráty vlivu po opuštění koalice nejmočnějších středopravicových stran v Evropském parlamentu (Lynch – Whitaker 2008: 34). Cameron si dobře uvědomoval nebezpečí rozštěpení strany z hlediska názorů na evropskou integraci, o čemž svědčí i jeho proslulá výzva adresovaná domovské straně, aby „přestala neustále žvanit o Evropě“ (Cameron 2006).¹⁶

Když se v roce 2010 stal Cameron ministerským předsedou koaliční vlády (první britské koaliční vlády od druhé světové války), kterou konzervativci vytvořili s liberálními demokraty, Konzervativní strana již byla ve svém přístupu k EU hluboce rozdělena. Tuto polarizaci podtrhl příliv početné generace mladých zarytých euroskeptických legislativců po všeobecných volbách v letech 2005 a 2010. Euroskeptické tendence postupně narůstaly i uvnitř místních sdružení Konzervativní strany, která od svých zákonodárců očekávala, že budou tento vývoj reflektovat. K etablování euroskeptického bloku uvnitř Konzervativní strany přispěla i frustrace související s ratifikací Lisabonské smlouvy (viz dále). Podle průzkumů si v této době přálo 47 % konzervativních kandidátů repatriaci pravomocí z evropských institucí a 38 % jich chtělo zásadní znovuvyjednání podmínek britského členství v EU (Lewis 2014: 46–47).

Krátce po volbách v roce 2010 se začal vliv poslanců, kteří po Cameronovi žádali podstatné změny podmínek členství Británie v EU, respektive vystoupení země z EU, značně zvyšovat. Euroskepticismus se stal natolik stabilním a dominantním elementem konzervativního diskurzu, že dělicí linie již nespočívala v distinkci mezi proevropskými a protievropskými poslanci, nýbrž v tom, *jak dalece* je ten který konzervativní poslanec ve vztahu k EU kritický (Smith 2012: 1289). Vzhledem k velikosti euroskeptického bloku nepřekvapí, že první roky koaliční vlády byly poznamenány častými rebeliemi na evropská témata. Podle Roberta Hazella a Bena Yonga se Evropy týkala celá pětina všech vzpour konzervativních poslanců, přičemž počet rebelů býval v porovnání s ostatními rebeliemi dvojnásobný (Hazell – Yong 2012: 110). Od května 2010 do března 2015 se celkem 103 konzervativních poslanců vzepřelo vládní linii v otázkách EU, přičemž těmito vzpourami bylo poznamenáno 49 hlasování týkajících se EU (Lynch 2015: 193).

Jako příklad masivní rebelie proti Davidu Cameronovi uveďme 24. říjen 2011. Ten den se na půdě Dolní sněmovny konala pětihodinová rozprava a hlasování prezentované jedním z nově zvolených konzervativních poslanců Davidem Nuttallem v reakci na petici podepsanou více než 100 000 lidmi. Ti žádali vládu, aby do května 2013 vyhlásila plebiscit, který měl rozhodnout, zda zachovat *status quo* a v EU zůstat, opustit ji, anebo přehodnotit vzájemný vztah a vyjednat nové podmínky členství. Ve snaze přimět zákonodárce k loajálnímu hlasování na ně Cameron vyvinul poměrně silný tlak. Pomocí již zmíněného biče (*whip*), jehož použití samo o sobě vyvolalo mezi členy strany bouři nevole, kategoricky instruoval všechny své poslance, aby návrh na referendum odmítli, přičemž se očekávalo, že

poslanci hlasující proti přání vlády opustí vládní funkce. Krom toho rovněž pozměnil své cestovní plány, aby mohl být rozpravě přítomen. Navzdory těmto opatřením 81 konzervativních poslanců (tedy více než polovina konzervativní reprezentace) hlasovalo proti přání vlády a požadovalo uspořádání referenda o členství Velké Británie v EU. Jakkoli byla výzva k vypsání referenda dle očekávání naprostou většinou odmítnuta (483 : 111; 15 konzervativních poslanců se zdrželo hlasování), Cameron utrpěl značnou ránu a rebelující poslanci výsledek považovali za své velké vítězství (viz například BBC 2011a). Šlo nejen o nejzávažnější rebelii, jaké Cameron od nástupu do funkce premiéra musel čelit, ale současně také o vůbec největší vzpuru týkající se Evropy a vlastně i o jednu z největších poslaneckých rebelií (nikoli výlučně spojených s evropskou agendou) jako takových (Cowley – Stuart 2012: 402).

Tato událost naplno odhalila silný euroskeptický sentiment v Konzervativní straně a ukázala, že roztržky kvůli evropské agendě nabývají na síle. Až do října 2011 byl však tento kritický sentiment difúzní, fragmentovaný a jeho zaměření se týkalo širší škály různých témat. Konfliktní témata zahrnovala nejenom referendum o setrvání země v EU, ale rovněž navrácení pravomocí členským státům či například judikatury Evropského soudu pro lidská práva. Říjnovým hlasováním však vykrytalizoval do podoby jednoznačného, vyprofilovaného a explicitně artikulovaného požadavku na konání referenda. Poprvé se rovněž sjednotily v parlamentu déle působící skupiny euroskeptiků typu Billa Cashe a Johna Redwooda a nově přichozích konzervativních legislativců zvolených ve volbách v roce 2010 (z 81 rebelujících poslanců jich 49 bylo do parlamentu zvoleno v roce 2010; viz Landale 2011).¹⁷ Zdůrazněme, že již v této době řada pozorovatelů poukazovala na to, že říjnová rebelie poslanců nesouvisela prioritně s otázkou EU, jako spíše s problematikou stranického managementu (Tamtéž). Andrew Gamble hovoří o „*osobním pokárání vedení strany, navíc tak brzy po ustavení nového parlamentu*“ (Gamble 2012: 468). Když o měsíc později Cameron pronešl na banketu v Mansion House, pořádaném londýnským starostou, svůj do té doby neeuroskeptičtější výroční projev o zahraniční politice (zazněla v něm i fráze „*my skeptici*“; viz Cameron 2011), mnozí jej vyhodnotili jako vítězství euroskeptických rebelů (Economist 2011).

Depolitizaci evropské problematiky a uklidnění situace ve straně měl přinést *zákon o Evropské unii* (*The European Union Act*, často označovaný jako *Referendum Lock*), schválený v březnu 2011, podle něhož musí jakýkoli transfer pravomocí britské vlády nebo parlamentu do Bruselu odsouhlasit občané v referendu. Kromě toho má plebiscit automaticky proběhnout také v případě schvalování nové unijní smlouvy nebo zásadních úprav stávajících smluv (European Union Act 2011). Tato právní úprava se však stala terčem kritiky mnoha konzervativních poslanců, kteří ji považovali za nedostatečnou s poukazem na její děravost, mělkost a prostor pro příliš pružnou interpretaci (viz například kritika Billa Cashe z 8. března 2011 na půdě Dolní sněmovny; House of Commons 2011a: odstavec 837).¹⁸

Tlak konzervativních poslanců na to, aby se Cameron „postavil“ Evropě, i nadále gradoval v průběhu krize eurozóny a v prosinci 2011 vyústil v Cameronovo odmítnutí *Smlouvy o stabilitě, koordinaci a správě v hospodářské a měnové unii*. Jeho strategie byla logická – pokud by s ratifikací souhlasil, okamžitě by na domácí půdě čelil nezměrnému tlaku na vypsání referenda o schválení smlouvy, které by však vzhledem k náladám v britské společnosti s největší pravděpodobností skončilo jejím odmítnutím. Vetováním smlouvy naopak Cameron získal značný politický kapitál, zejména pak v očích spolustraníků, což ostatně dokazuje i nebývalá míra pochvalných vyjádření ze strany konzervativních médií a euroskeptických poslanců, kteří Camerona oslavovali jako „pravého patriota“ s „duší buldoka“ (viz například Kavanagh 2011). Dočkal se gratulací i od svých nejzatvrzelejších oponentů v Konzervativní straně včetně Simone Heffera. Cameronovo veto navíc kvitovala s povděkem i veřejnost a Konzervativní strana se v průzkumech veřejného mínění krátce dostala do vedení před labouristy (Gamble 2012: 469–470).

Tento „oddechový čas“ však netrval dlouho. Již v lednu 2012 se stal Cameron terčem konzervativní kritiky za své vystupování na summitu Evropské rady. V červnu 2012 ho pak více než 100 členů strany v čele s poslancem Johnem Baronem (Baron 2012) dopisem vyzvalo, aby připravil zákon, který by v následujícím volebním období umožnil uspořádat referendum týkající se EU. Konečně na podzim 2012 se začaly objevovat zprávy o konzervativních ministrech ochotných hlasovat pro odchod z EU. Další snahu, jak zmírnit opozici konzervativních oponentů, tak představoval rozsáhlý *Přezkum rovnováhy pravomocí mezi Spojeným královstvím a EU (Review of the Balance of Competences)*.¹⁹ Přezkum však stranu sjednotit nedokázal a poměrně záhy jej euroskeptičtí politici a legislativci odsoudili jako irelevantní „cvičení“ a zastírací manévr britských úředníků nakloněných integraci (za všechny lze zmínit například reakce Petera Boneho či Douglase Carswella; dále viz například Goodman 2014; Wallace 2013).

Jak lze tedy pozorovat, míra vnitrostranické opozice vůči Cameronovi (tedy další ze zkoumaných analytických indikátorů) byla velmi vysoká. Dodejme, že nespokojenost řadových konzervativních poslanců vyvěrala i z koaličního půdorysu vlády, kterou konzervativci sdíleli s proevropskými liberálními demokraty a kterým podle mnohých z nich činili až příliš mnoho ústupků. Mezi důvody nespokojenosti konzervativních poslanců lze řadit také druhořadost jejich vlastní pozice a (u některých) jejich periferní postavení; rostoucí uvědomění, že se možná nikdy nestanou ministry; modernizaci strany pod Cameronovou taktovkou; neefektivní stranický management; neúspěch v otázce vyhlášení referenda v souvislosti s Lisabonskou smlouvou.²⁰ K pocitu křivdy přispělo i to, že v roce 2010 byly ve vládních funkcích upřednostněny nové poslankyně na úkor těch, které byly zvoleny již v roce 2005. V neposlední řadě krize eurozóny přinesla mnoha euroskeptikům po letech marginalizace určitý pocit zadostiučinění (srovnej Landale 2011; Lynch 2015). Lynch (Tamtéž: 193) tyto důvody trefně označuje za „toxiclou kombinaci faktorů“.

Co se indikátoru stranických/volebních preferencí premiérové domovské strany týká, v lednu 2013, tedy v době, kdy se Cameron oficiálně zavázal k vyhlášení referenda, se jeho vláda nacházela ve velice slabé pozici a konzervativcům byly přisuzovány jen malé šance na získání většiny v příštích volbách. Voličské preference v lednu 2013 dosahovaly přibližně 33 %, tedy jedné z nejnižších hodnot od Cameronova nástupu do funkce ministerského předsedy, a značně zaostávaly za preferencemi Labouristické strany (ICM 2017).

Tehdejší oslabení Konzervativní strany bylo mimo jiné způsobeno vlivem radikální a populistické Strany nezávislosti Spojeného království (UKIP), explicitně volající po vystoupení Velké Británie z Evropské unie. V roce 2006 Cameron členy této strany, stojící mimo politický establishment, označil „převážně za cvoky, blázny a latentní rasisty“ (Taylor 2006). Ve všeobecných volbách se sice nedokázala prosadit (prvního poslance získala až v doplňujících volbách v srpnu 2014 a ve volbách v roce 2015 rovněž získala jedno poslanecké křeslo), avšak ve volbách druhého řádu do místních zastupitelstev a do Evropského parlamentu zaznamenala významné zisky. Postupný odliv konzervativních voličů k UKIP představoval pro Konzervativní stranu značnou externí hrozbu. Jenom v letech 2010 a 2012 se podpora UKIP mezi britskými občany zdvojnásobila (Tournier-Sol 2015: 140); na jaře 2012 (některé) průzkumy veřejného mínění ukazovaly, že strana v popularitě dokonce předbíhá liberální demokraty, a přiznávaly jí podporu ve výši 10 % (Lynch – Whitaker 2013: 286). Řada konzervativních poslanců se tak cítila ohrožena silicí pozicí UKIP ve svých volebních okresech (Erlanger – Castle 2016). Roli sehrála i hrozba přeběhlictví straníků do UKIP (Webb – Bale 2014). Silnou motivací pro Camerona při vypsání referenda tak byla snaha oslabit tuto externí pravocívkou konkurenci své strany (blíže k problematice UKIP viz například Ford – Goodwin 2014; Goodwin 2015; Hayton 2010, 2016; Usherwood 2016).²¹

V otázce data konání referenda zvolil Cameron takzvanou strategii odkladu (Clarke 2015: 347; Daddow 2015: 4). Všelidové hlasování se mělo konat v případě, že Konzervativní strana získá většinu v nadcházejících parlamentních volbách, po vyjednání nové

dohody a v první polovině funkčního období následujícího parlamentu (tj. do konce roku 2017). Pomocí této strategie odvrátil hrozbu UKIP a získal kontrolu nad načasováním referenda. To se sice setkalo s nelibostí mnohých spolustraníků prosazujících vyhlášení referenda ještě ve stávajícím funkčním období parlamentu, avšak zabránilo to jejich výrazné antagonizaci (viz pozitivní reakce vůdčích euroskeptiků Billa Cashe, Douglase Carswella, Borise Johnsona či Marka Pritcharda).²² Rozhodnutí vyhlásit referendum jednoznačně napomohlo vítězství Konzervativní strany ve volbách v roce 2015; ostatně Juha Jokela (2013: 8) zmiňuje, že bloomberskou řeč lze de facto chápat jako „zahájení volební kampaně“.

Poté, co David Cameron stanul v čele jednobarevné vlády, svoji strategii uspořádat referendum uskutečnil. Vláda, kterou zformoval, však byla nesmírně křehká (s většinou pouhých 12 poslanců, což je nejmenší dosažená většina od října roku 1974; viz Bogdanor 2015). Pokud by Cameron svůj závazek o uspořádání referenda nedodržel, konzervativní poslanci by fungování jeho vlády znemožnili. O kritické situaci ve straně svědčí i to, že ve snaze zabránit hrozícím demisím několika euroskeptických ministrů (například Iaina Duncana Smitha) a další eskalaci vnitrostranického konfliktu umožnil Cameron, podobně jako dříve Wilson, členům svého kabinetu, aby sami rozhodli, zda budou vést kampaň za setrvání země v EU, či kampaň za její odchod.

Referendum jako taktický nástroj pro vyjednávání v EU

Stejně jako v první případové studii provedený výzkum nepotvrdil, že by se Cameron rozhodl vyhlásit referendum primárně proto, aby jej využil jako taktický nástroj pro vyjednávání s EU. Řada odborníků, včetně například Tima Olivera, vnímá tato vyjednávání jako manévr, který měl primárně uklidnit tvrdé euroskeptiky ve straně (Oliver 2017: 2). Přesto však poté, co rozhodnutí o referendu již padlo a Cameron měl tento nástroj k dispozici, byla jeho existence k zajištění výhodnějších podmínek pro VB v rámci EU sekundárně použita (srovnej například BBC 2015; Oliver 2017; Perraudin – Connolly 2015).

V souvislosti se sledováním indikátoru míry nasazení premiéra při renegociaci nových podmínek členství lze poukázat na to, že Cameron čelil značné míře kritiky za svůj „*laxní a nepřesvědčivý výkon*“ (pro přehled kritiky viz například Greenslade 2015; Foster 2016; Miller 2016; Pickard – Parker 2016). Navíc, podobně jako v případě volebního programu Labouristické strany z roku 1974, si v Cameronově bloomberském proslovu nešlo nepovšimnout absence konkretizujících detailů, pomocí nichž by bylo možné *ex post* vyhodnotit míru úspěšnosti vyjednávacího procesu.

Analýza důvodů motivovaných logikou vhodnosti

Referendum z ideologických důvodů

Dalším ze sledovaných indikátorů je stabilní upřednostňování instrumentu referenda o setrvání země v EU. Cameron poměrně dlouho nepatřil k jeho zastáncům, což lze doložit například již zmiňovanou debatou v Dolní sněmovně z října 2011, v níž Cameron konání referenda kategoricky zamítl a opakovaně zdůraznil, že je v národním zájmu VB zůstat v EU (House of Commons 2011b). Jen necelého tři čtvrtě roku poté však ve svém článku pro nedělní vydání deníku *The Telegraph* uvedl, že z jeho pohledu „*k sobě dvě slova, Evropa a referendum pasují*“ (Cameron 2012). Podle několika svědectví byl tento článek narychlo sepsán v reakci na připravovanou výzvu Liama Foxe, euroskepticky laděného bývalého ministra obrany, o nutnosti ihned zahájit renegociaci britských vztahů s EU (srovnej například Forsyth 2012; Hennessy 2012). Tomu, že se jednalo spíše o snahu promptně zabránit další eskalaci napětí ve vlastní straně, napovídá i vágní vyznění celého textu, stejně jako související prohlášení, že bližší detaily přinese až premiérův projev na podzim. Z řady důvodů (jako byla například krize kolem rukojmích zadržovaných islámskými radikály v Alžírsku) se nakonec dlouho očekávaná „*Cameronova velká evropská*

řeč“ (Forsyth 2012) konala až 22. ledna 2013. Cameron tak v souvislosti s využitím institutu referenda učinil během relativně krátkého časového úseku nápadný, radikální myšlenkový obrat (označovaný za „*zlomový okamžik v evoluci britské debaty o EU*“; viz Startin 2016: 7).

Ostatně i premiérovo celkové působení v evropské otázce lze označit za ambivalentní a paradoxní, což Gamble (2012: 475) vystihuje následovně: „*Skvěle mluví jako skeptik, dokonce používá i formulku ‚my skeptici‘, avšak jeho jednání se ubírá úplně opačným směrem.*“ Například hned v samotné závěrečné fázi svého bloomberského proslovu zdůraznil, že Unie je pro Británii stejně důležitá jako Británie pro Unii, a dodal, že v referendu bude tvrdě hájit pokračování britského členství v reformované Unii, za niž bude mezitím bojovat (Cameron 2013a). Tvrdému euroskeptickému jádru strany jeho postoj vůči EU připadal málo razantní, nedostatečně protievropský a nezřídka v kolizi s jeho „bojovnou“ rétorikou. Právě v této ambivalenci lze spatřovat jeden z hlavních důvodů, proč na něj značná část straníků hleděla s podezřením a nedůvěrou.

Pro pochopení (na první pohled možná překvapivé) logiky Cameronova uvažování je vhodné uvést si, že toto řešení – navzdory jeho nepředvídatelnosti – v danou chvíli vnímal jako relativně nízkorizikové²³ a byl si jist, že referendum vyhraje. O jeho silném přesvědčení svědčí například i konstatování Nicka Clegga, bývalého předsedy liberálních demokratů a vicepremiéra koaliční vlády: „*Vzpomínám si, jak jsem se ptal premiéra, zda si je jistý, že dokáže vyhrát referendum, které má být vypsáno jen proto, aby ukončilo vnitřní krizi v Konzervativní straně. Bylo mi s konejšivým úsměvem řečeno, že všechno bude v pořádku a referendum bude samozřejmě vyhráno*“ (Clegg 2016).

Referendum jako nástroj legitimizace

V deklaratorní rovině lze u Camerona pozorovat povýšení evropské agendy na záležitost nejvyšší důležitosti a její propojení s otázkami národního zájmu a identity. V souladu s tím používal patrioticky laděnou rétoriku a argumentoval nebyvalým transferem pravomocí z Bruselu a právem lidu na sebevyjádření v této otázce. Tato tendence se zrcadlí například v jeho bloomberském proslovu, kde tvrdí, že „*[j]e načase, aby se Britové vyjádřili. Je načase vyřešit tuto evropskou otázku v britské politice. Říkám britskému lidu: Bude to tvé rozhodnutí*“ (Cameron 2013a). Zároveň zde v souvislosti s referendem a re-negociacemi podmínek akcentoval i prosazování britských národních zájmů v EU (Cameron 2013a). Zajímavá je však v tomto ohledu skutečnost, že průzkumy ve sledovaném období opakovaně potvrzovaly do značné míry indiferentní postoj britské společnosti k problematice EU.²⁴

Dílčí shrnutí

Stejně jako v případě Wilsona i u Camerona bylo rozhodnutí vypsání referenda o setrvání země v EU primárně motivováno snahou využít jej jako nástroj v rámci domácích stranických zápasů, určený k vyřešení interních stranických tenzí a etablování vlastní moci, což odpovídá jednání motivovanému logikou výhodnosti. Referendum nepředstavovalo cíl sám o sobě, spíše jej lze chápat jako konečné podvolení se kulminujícímu nátlaku stále asertivnějších konzervativních poslanců a straníků na vypsání plebiscitu o Evropské unii. Zmíněný tlak od dob ratifikace Maastrichtské smlouvy neustále zesiloval (srovnej například Glencross 2015b; Oliver 2015; Parkes 2015; Smith 2012; Startin 2016). Tento faktor byl navíc doplněn takřka všudypřítomným nátlakem médií a hrozbou ze strany UKIP. Cameron se rozhodl vypsání referenda v implicitní snaze zajistit soudržnost své strany, zabránit eskalaci vnitrostranického schizmatu a zajistit volební vítězství konzervativců v nadcházejících parlamentních volbách. Dle některých pozorovatelů byly tlak na Camerona i panika ve straně (někdy označovaná jako takzvaná psychoválka toryů) dokonce natolik enormní, že referendum vypsání musel. Ilustruje to například prohlášení Charlese Lewigtona, bývalého ředitele komunikace Konzervativní strany, podle něhož se

do roku 2013 „vytvořil obrovský tlak na konání referenda o setrvání v EU, a nikoli jen ze strany staré gardy... [...] Nemyslím si, že se tomu závazku mohl vyhnout“ (Erlanger – Castle 2016; dále srovnej například Lynch 2015).²⁵ S určitou mírou nadsázky tak lze tvrdit, že se evropská agenda a s ní související referendum staly rukojmím vnitrostranické politiky. Naopak ani v tomto případě se prioritně nejednalo o vyjednávací nástroj (Cameronovo nasazení při renegociacích bylo kritizováno jako laxní; ani zde nepadlo rozhodnutí v souvislosti s přípravou nové evropské smlouvy). Nicméně poté, co rozhodnutí o referendu již padlo a Cameron jej měl k dispozici, byl tento institut při vyjednávání s EU použit.

Tabulka č. 3
Referendum v roce 2016: dílčí shrnutí

Rozhodnutí uspořádat referendum motivované	Důvody pro uspořádání referenda	Přítomnost důvodu při rozhodnutí uspořádat referendum v roce 2016
logikou výhodnosti	nástroj domácích stranických a voličských zápasů	ano
	taktický nástroj pro vyjednávání	ne (respektive pouze v sekundární rovině)
logikou vhodnosti	ideologické důvody (role idejí)	ne
	nástroj legitimizace	ano (v rétorické rovině)

Zdroj: Autorka.

Důvody působící v souladu s logikou vhodnosti ve smyslu ideologických pohybů u Camerona absentují (Cameron myšlenku referenda nejprve odmítal, avšak poté učinil radikální myšlenkový obrat; své rozhodnutí dlouho odkládal). Podobně jako v první případové studii však lze i zde pozorovat silné uplatnění logiky vhodnosti v deklaratorní rovině legitimizace jeho rozhodnutí, kdy Cameron rétoricky povýšil evropskou agendu na záležitost nejvyšší důležitosti a propojil ji s otázkami národního zájmu a identity. V souladu s tím používal patrioticky laděnou rétoriku a argumentoval nebyvalým transferem pravomocí z Bruselu a právem lidu na sebevyjádření v této otázce. Grafické znázornění tohoto dílčího shrnutí přináší tabulka č. 3.

* * *

Článek ukázal, že rozhodnutí politických elit vyhlásit referenda o setrvání Velké Británie v ES/EU, konaná v letech 1975 a 2016, by neměla být zjednodušeně interpretována jako rozhodnutí spadlá „z čistého nebe“ ani jako manifestace euroskeptického postoje svého nositele, v tomto případě britského premiéra, respektive protievropského diskurzu příslušné vlády. Autorka vytvořila vlastní analytický rámec na základě teoretické inspirace dílem Marche, Olsena a Closy a potvrdila užitečnost teoretického modelu logiky vhodnosti a výhodnosti při jeho aplikaci na případy referend o setrvání Velké Británie v ES/EU. Grafické zobrazení celkového shrnutí výzkumu je možné nalézt v tabulce č. 4.

V komparativní perspektivě si lze povšimnout několika nabízejících se paralel.²⁶ Wilsonovo i Cameronovo funkční období shodně stigmatizovala evropská otázka – dlouhodobě význačná štěpná linie (*cleavage*) uvnitř britského stranicko-politického systému –, která významně polarizovala domovské strany obou premiérů a stala se multiplikátorem

Tabulka č. 4
Celkové shrnutí

Rozhodnutí uspořádat referendum motivované	Důvody pro uspořádání referenda	Přítomnost důvodu při rozhodnutí uspořádat referendum v roce	
		1975	2016
logikou výhodnosti	nástroj domácích stranických a voličských zápasů	ano	ano
	taktický nástroj pro vyjednávání	ne (respektive pouze v sekundární rovině)	ne (respektive pouze v sekundární rovině)
logikou vhodnosti	ideologické důvody (role idejí)	ne	ne
	nástroj legitimizace	ano (v rétorické rovině)	ano (v rétorické rovině)

Zdroj: Autorka.

vnitrostranických tenzí. Rozpory generované touto otázkou dlouhodobě a vytrvale zmítaly vládními stranami a byly symptomatické pro obě vlády. U obou vládnoucích stran bylo možné identifikovat klesající schopnost přimět poslance k loajálnímu hlasování pro vládní záměry v evropských záležitostech. Přestože oba premiéři využili hned několika nástrojů k udržení stranické disciplíny, ty povětšinou selhaly, popřípadě posloužily pouze coby dočasná, krátkodobá řešení, načež se nátlak kritiků a politických protivníků nadále kontinuálně stupňoval. U obou ministerských předsedů je rovněž patrná reaktivní, nikoli proaktivní povaha jejich rozhodnutí, kterému dominovala snaha zabránit politickým ztrátám. Zejména u Camerona je nápadný „náskok“ jeho stranických oponentů ve smyslu nastolování tvrdě euroskeptické politické agendy, který se premiér neustále snažil dohánět.

Ani v jednom případě nebylo referendum mandatorní a ani jeden z premiérů referendum vyhlásit nemusel. V obou případech ve světle zkoumaných aspektů a dostupných dat převážilo čistě pragmatické a strategické stanovisko. Rozhodnutí premiérů uspořádat referendum prioritně vyvěralo z domácí vnitrostranické dynamiky, přičemž primární formativní faktor představovala implicitní snaha vyřešit interní konflikt(y) uvnitř vládní strany, udržet si vlastní vůdčí pozici a zajistit vítězství domovské strany v nadcházejících parlamentních volbách.²⁷

Dynamicky se stupňující tlak vyvíjený na Camerona ze strany zástupců pravicové a výrazně euroskeptické frakce konzervativců byl přitom ještě větší než nátlak, s nímž se musel v sedmdesátých letech potýkat Wilson (z čehož ostatně pramení i určitá asymetrie v délce obou případových studií). Euroskeptičtí politici se navíc za Wilsonovy vlády těšili mnohem menší popularitě a respektu než za Camerona (Bogdanor 2014b). Na rozdíl od Camerona navíc nečelil Wilson silně euroskeptickému tisku (ba naopak – naprostá většina tisku byla v té době proevropsky zaměřená). Bez významu není ani skutečnost, že euroskeptici jsou v současné době mnohem lépe organizováni a financováni, než tomu bylo dříve, a evropská veřejnost je prokazatelně výrazněji angažovaná a euroskeptičtější laděná (srovnej Daddow 2015: 5). Tomu odpovídá i Cameronem uplatňovaná strategie v podobě neurčitých slibů, vágních tezí, kompromisů a odkladů.

Oba premiéři ale zvolili identickou taktiku, když se rozhodli svolat referendum po vyjednání změn podmínek členství své země v ES/EU. Oba shodně vnímali institut referenda jako prostředek depolitizace stranické debaty o „evropské otázce“, avšak ani v jednom případě rozhodnutí uspořádat referendum trvalé sjednocení strany nepřineslo. Naopak, jak čas ukázal, v případě labouristů pouze oddálilo rozštěpení strany (viz založení sociálně-demokratické strany v roce 1981); v kampaních předcházejících oběma lidovým hlasováním (zejména pak tomu v roce 2016) bylo navíc možné pozorovat další eskalaci antagonismů, a to jak uvnitř vládnoucích stran, tak v rámci společnosti. V této souvislosti připomeňme tvrzení Simona Usherwooda a Nicholase Startina (2013: 8), že „*ačkoli jsou referenda historicky vnímána jako prostředek, jak přiblížit EU evropským občanům, tvrdou realitou je, že slouží k dalšímu zakořenění euroskepticismu*“.

Text ukázal, že Wilson i Cameron jednoznačně předpokládali, že referendum vyhrají – snad v souladu s obecným pravidlem, že vlády vypisují referenda pouze tehdy, jsou-li přesvědčeny, že v nich zvítězí. Zatímco však ve Wilsonově případě tento předpoklad došel svého naplnění a výsledek referenda legitimizoval jeho evropskou politiku, u Camerona tomu bylo naopak. V jeho případě stál výsledek referenda v ostrém kontrastu s jeho preferencemi a vyústil v to, co Keisuke Iida (1996) kvalifikuje jako „*bezděčné selhání*“ (*involuntary defection*).

Práce tak poukázala na primát vnitropolitických parametrů při iniciaci dosud konaných referend o setrvání Velké Británie v ES/EU. Rozhodnutí v obou případech přišlo v momentě, kdy stranický systém již nebyl schopen dále akomodovat stranické rozkoly týkající se vysoce zpolitizované evropské otázky. V tomto kontextu tak lze jednoznačně hovořit o strategizaci a instrumentalizaci evropské agendy ve prospěch domácí vnitrostranické politiky.

Bylo tedy rozhodnutí britských politických elit o uspořádání evropských referend v letech 1975 a 2016 motivováno logikou vhodnosti, nebo logikou výhodnosti? V souladu s logikou výhodnosti oba premiéři k rozhodnutí vyhlásit referendum přistupovali instrumentálně: referendum mělo sloužit jako nástroj k dosažení vytyčeného cíle, v tomto smyslu udržení jednoty strany, zajištění jejího vítězství v nadcházejících volbách a posílení jejich vlastní pozice. Existuje nicméně jedna faceta obou rozhodnutí, v níž se silně zrcadlí i logika vhodnosti, a tou je rétorická a deklaratorní rovina jejich legitimizace. U obou premiérů jakožto ústředních nositelů daného rozhodnutí je patrná rétorická elevace evropské agendy na úroveň otázky národního významu, zejména pak v intencích ochrany národního zájmu a zájmů lidu. Jinými slovy, téma členství VB v evropském integračním uskupení (v očích elektorátu poměrně apatického vůči evropské integraci) povýšili na záležitost nejvyšší důležitosti a propojili je s otázkami národního zájmu a identity. Ve prospěch logiky vhodnosti hovoří hodnotově-normativní prvky přítomné v jejich prezentacích ve veřejném prostoru, včetně proklamace práva lidu vyjádřit v otázce členství VB v ES/EU svoji svobodnou vůli ve všelidovém přímém hlasování. Autorka tak dochází k závěru, že zatímco oficiální rétorika doprovázející rozhodnutí politických elit uspořádat referendum o setrvání země v ES/EU v obou případech operovala s normativní logikou vhodnosti, reálný základ těchto rozhodnutí spočíval v utilitární logice výhodnosti.

¹ V únoru 1982 sice proběhlo konzultativní referendum, v němž se obyvatelé Grónska (které se stalo členem ES v lednu 1973 jakožto součást Dánska) vyslovili proti pokračujícímu zapojení do Evropských společenství poté, co v roce 1979 Grónsko získalo autonomii v rámci Dánského království, Grónsko však zůstalo zámořským územím pozdější EU a jeho občané jsou jako státní příslušníci Dánska považováni za občany Evropské unie. Vzhledem k tomu, že Grónsko nepředstavovalo samostatný členský stát EU, není toto referendum do analýzy zahrnuto.

² Pojmy „referendum“, „plebiscit“ a „všelidové hlasování“ jsou pro účely této studie pojímány jako synonymické.

³ Autorka děkuje anonymnímu posuzovateli/posuzovatelce za připomínku, že zajímavé vodítko v tomto kontextu nabízí i postfunkcionalistická teorie evropské integrace, která mj. tvrdí, že evropská integrace se v současné době stává politizovaným tématem v rámci volebních procesů, a to včetně referend (bližze viz Hooghe – Marks 2009).

- ⁴ Literatura zabývající se problematikou referend nabízí i jiná vysvětlení (více či méně) objasňující příčiny jejich konání. Bez nároku na vyčerpávající přehled lze jako příklad uvést následující texty: Björklund 1982; Butler – Ranney 1978; Dür – Gemma 2011; Hug 2002; Setälä 2006; Shu 2008; Schneider – Weitsman 1996; Sukksi 1993; Uleri 1996 či Wimmel 2014.
- ⁵ Closa ještě navíc přidává efekt imitace neboli příkladů. Jako indikátor by mohla sloužit přítomnost inspirace ostatními členy, kdy některé členské země imitují rozhodnutí ostatních států (tzv. feeders) o uspořádání referenda. Slovy Carlose Closy (2007: 1325): „*Imitace nebo mízeze politických procesů a procedur se zdá věrohodným zdrojem ovlivňujícím rozhodnutí národních vlád o ratifikaci [Smlouvy o Ústavě pro Evropu]*.“ Příkladem může být rozhodnutí finské vlády o uspořádání přístupového referenda v roce 1994 či přístupová referenda konaná v zemích střední a východní Evropy. Vzhledem k tomu, že však referendum o setrvání v ES/EU dosud v žádné jiné členské zemi neproběhlo, vyjímá autorka tento aspekt z analýzy.
- ⁶ Zároveň je však nutné upozornit na určitý překryv a silnou provázanost obou typů důvodů v reálné politice, kdy například nátlak ze strany spolustraníků na vypsání referenda souvisí jak se silnou vnitrostraníckou opozicí vůči premiérovi, tak s vysokou mírou rozdělení strany na základě evropské štěpné linie (*cleavage*).
- ⁷ Podle britské ústavní tradice je přímá demokracie s parlamentní suverenitou inkompatibilní, z čehož plyne i konzultativní povaha referend (Closa 2007: 1311). Vztah mezi suverenitou svrchovaného parlamentu a suverenitou lidu je v britském politickém systému velmi komplikovaný; ještě donedávna byl institut referenda vnímán z hlediska britského politického establishmentu jako cizorodý, neřkuli protiústavní prvek (srovnej Baimbridge – Whyman – Mullen 2006: 31–48; Crick 1975: 499; Tierney 2015). Konzervativní poslanec Norman St John-Stevás jej například v roce 1974 označil za „*odpornou kontinentální úchytku*“ (Gifford – Wellings 2017: 82). I Margaret Thatcherová (1975) vyjádřila svůj (později překonaný) rezervovaný postoj, když s odkazem na lorda Attleeho prohlásila, že „*měl pravdu, když řekl, že referendum je vynález diktátorů a demagogů*“. Přesto je institut referenda ve VB využíván se stále vyšší frekvencí a referendum o setrvání země v EU konané v roce 2016 tak lze vnímat jako kulminaci této konstituční transformace.
- ⁸ Referenda se na území VB konala již před tímto datem, ale pouze na lokální úrovni. V 19. století byla například v Anglii uspořádána referenda o zakládání veřejných knihoven; v roce 1961 se ve Walesu konalo referendum týkající se nedělní otevírací doby. Celonárodní referenda jsou ve VB stále ještě vzácným, sporadickým jevem – zatím se konala pouze tři, z toho dvě na téma setrvání země v ES/EU (1975, 2016) a jedno na téma změny volebního systému (2011).
- ⁹ Mužský a ženský rod je bez jakýchkoli diskriminačních konotací v této stati povětšinou zastoupen rodem mužským.
- ¹⁰ Tento postoj konvenoval i rezervované (byť oscilující) veřejné percepci integračních snah na evropském kontinentě; John Young (2004: 142; srovnej Dalton – Duval 1986) dokonce označil tehdejší náladu v britské společnosti za „*zarytě protičlenskou*“.
- ¹¹ V návaznosti na proběhnuvší referendum Wilson pronesl proslov, v němž oslovil zejména *anti-Marketeers* ve své straně se slovy: „*Každý demokrat bude akceptovat tento výsledek, vy a všichni!*“ (BBC Four 2013), což Lewis (2014: 45) vnímá jako jakési závěrečné memento toho, že Wilsonovi šlo vždy prioritně o soudržnost Labouristické strany.
- ¹² James Callaghan v této souvislosti – takřka prorocky – prohlásil, že referendum možná bude „*gumový záchranný člun, do něhož celá strana bude muset jednoho dne nastoupit*“ (Butler – Kitzinger 1976: 12).
- ¹³ Ačkoli říjnový volební program termín „referendum“ explicitně nezmiňuje, bylo nade vší pochybnost jasné, že oním hlasováním je míněno právě referendum, neboť třetí všeobecné volby v tak krátkém časovém rozpětí by byly nepřijatelné.
- ¹⁴ Doplníme ještě, že v březnu 1975 místopředseda vlády Edward Short prohlásil: „*Toto referendum je plně konzistentní se suverenitou parlamentu. Pro vládu bude jeho výsledek závazný, ale parlament jím, pochopitelně, vázán být nemůže. Jakkoli by nikdo nepředpokládal, že by se členové parlamentu vzepřeli přání lidu, budou tak moci svobodně učinit*“ (House of Commons 1975: odstavec 293).
- ¹⁵ Kořeny této „evropské tenze“ uvnitř Konzervativní strany přitom sahají na přelom osmdesátých a devadesátých let – k okolnostem doprovázejícím odstoupení ministerské předsedkyně Margaret Thatcherové v roce 1990, k vystoupení libry z Evropského mechanismu směnných kurzů v roce 1992 a k rebelii konzervativních poslanců během ratifikace Maastrichtské smlouvy, která téměř vedla k pádu vlády Johna Majora (Daddow 2015: 4; Lynch 2015: 186; Oliver 2015: 82).
- ¹⁶ David Gamble (2012: 468) však v tomto kontextu trefně poznamenává: „*Problém je, že zde existuje velká část Konzervativní strany, která si neumí představit nic důležitějšího než žvanění o Evropě. Vždyť kvůli tomu vstoupili do politiky. [...] žádat tyto konzervativní poslance, aby přestali žvanit o Evropě, je jako žádat filatelistu, aby přestal sbírat známky. Prostě se to nestane.*“
- ¹⁷ Podle odhadů přitom podíl tvrdých euroskeptiků na sumě konzervativních poslanců ve funkčním období 2010–2015 činil 26 % (Heppell 2013: 347).
- ¹⁸ Kromě toho si *zákon o Evropské unii* vysloužil kritiku i ze strany koaličních partnerů a rovněž opozice, která kritizovala zejména fakt, že v něm nešlo ani tak o úpravu budoucích vztahů VB s EU, jako spíše o pacifikaci stranických rebelů. Příkladem může být kritika stínové ministryně zahraničí Yvette Cooperové (BBC 2011b) nebo bývalého stínového ministra zahraničí Douglase Alexandera (House of Commons 2011a: odstavec 854).
- ¹⁹ Audit byl spuštěn ministrem zahraničí Williamem Haguem, který mimochodem jednou označil evropskou otázku za „*tikající bombu uvnitř Konzervativní strany*“ (Montgomerie 2011), v červenci 2012 s cílem „*posoudit*

pravomoci EU..., jak jsou vykonávány, a co to znamená pro Británii a její národní zájmy“. Audit komplexně analyzoval veškeré unijní aktivity, rozčleněné do 32 oblastí podle svého zaměření, přičemž zveřejňování výsledků mělo proběhnout v předem plánovaných čtyřech vlnách mezi lety 2012 a 2014 (Foreign & Commonwealth Office 2014). Inkluzivní povaha této iniciativy (do zpracování jednotlivých syntetizujících zpráv byli zahrnuti britští i zahraniční odborníci, zainteresované firmy, veřejné subjekty i neziskové organizace) pomohla Cameronovi utišit (nikoli však umlčet) rozšířenou kritiku z řad vlastních zákonodárců, že rozhodování o tak principiální otázce národního zájmu, jakou evropské záležitosti jsou, probíhá za zavřenými dveřmi Downing Street (Daddow 2015: 5).

- ²⁰ Ve svém článku pro deník *The Sun* z 26. září 2007 dal Cameron „záruku pevnou jako skála“, že pokud se stane ministerským předsedou, konzervativní vláda vyhlásí referendum o jakékoli smlouvě, která vzejde z tehdejších jednání. O dva roky později však od svého slibu upustil, což mezi euroskeptickými konzervativci vyvolalo bouři nevole (Watt – Wintour 2009).
- ²¹ Sílicí naléhání konzervativců na vypsání referenda paralelně doprovázel i tlak značně euroskeptického tisku. Ten stupňoval výzvy k vypsání referenda o odchodu země z EU (zejména deníky *The Telegraph* a *The Daily Mail*), přičemž deník *The Daily Express* zahájil v roce 2012 svoji vlastní agresivní populistickou kampaň za odchod z EU (Gifford – Wellings 2017; Startin 2015: 319). Za povšimnutí stojí, že britská média v převážné většině portrétojí EU jako entitu hodnou strachu a posměchu; charakteristická je pro ně i vysoká míra konspirační mytizace. *Levesonova zpráva o kultuře, praktikách a etice tisku* z listopadu 2012 potvrdila v souvislosti s unijními tématy záměrné překrucování faktů, dezinformace a myriádu faktografických chyb (The Leveson Inquiry 2012: 687–688). Poměr čtenářské obce euroskeptického a proevropského tisku přitom činí přibližně 8 : 1 (Daddow 2015: 8). Na margo vlivu médií lze dále doplnit, že i bývalí ministři předsedové John Major a Tony Blair dosvědčili obrovský tlak ze strany protievropsky smýšlejících mediálních magnátů typu Ruperta Murdocha, aby se vůči EU profilovali kriticky a udržovali zemi stranou hlubších integračních iniciativ, jako je například přijetí jednotné evropské měny (viz Blair 2012: 7–8; Major 2012: 8). Pro úplnost je zároveň vhodné dodat, že Harold Wilson naopak nepociťoval takřka žádný nátlak ze strany médií, neboť téměř všechny deníky (s výjimkou komunistického *Morning Star*, *Scottish Daily News* a *Dundee Courier*) podporovaly členství země v ES.
- ²² Pro úplnost dodejme, že ani po rozhodnutí vyhlásit referendum však tlak na premiéra neustal, o čemž svědčí i návrh vůbec nejmladšího konzervativního poslance Jamese Whartona z července 2013 o uzákonění závazku uspořádat referendum do roku 2017, který by budoucí vládě de facto politicky svázal ruce (BBC 2013b; Grice 2013). V květnu 2013 se Cameronovi podařilo zabránit další masové rebelii konzervativních poslanců týkající se dodatku o referendu v souvislosti s královiným projevem v Dolní sněmovně (BBC 2013a). Další manifestaci tohoto tlaku byl dopis z ledna 2014 navržený Bernardem Jenkinem a podepsaný 95 konzervativními poslanci, který po Cameronovi požadoval, aby parlamentu zajistil právo veta (mimořádně inkompatibilní s evropským právem) v otázkách veškeré, současné i budoucí, evropské legislativy (Jenkin et al. 2014).
- ²³ Ostatně i bývalý ministerský předseda John Major, který má více než bohaté zkušenosti s nebezpečím plynoucím z vnitřního schizmatu uvnitř strany kvůli evropské otázce, uvedl, že ač sám osobně není příznivcem institutu referenda, Cameronova strategie se může ukázat jako optimální, a to jak ve smyslu vyřešení interních sporů v Konzervativní straně, tak ve smyslu vyřešení statusu VB v měnící se EU (Major 2013).
- ²⁴ Indiferentní přístup společnosti ilustrují průzkumy veřejného mínění, v nichž pouhé 1 % britských voličů označilo EU za nejdůležitější téma, jemuž země musí čelit, a pouhá 4 % zařadila EU do první desítky nejdůležitějších témat (Gamble 2012: 475; Lynch 2015: 189).
- ²⁵ Naproti tomu jeho nadbytečnost kritizovala řada politiků, pozorovatelů, komentátorů i vědců. Profesor Tony Travers z *London School of Economics* například akcentuje právě fakt, že Cameron referendum svolat nemusel. Ba naopak jej vnímal jako cvičení v interní stranické disciplíně a vyhlásil jej spíše ze stranických než z národních důvodů (Erlanger – Castle 2016).
- ²⁶ Gifford a Wellings (2017) zdůrazňují, že referendum v roce 1975 vytvořilo významný precedens, který poskytl referendům ve Velké Británii ústavní legitimitu a dal najevo, že v otázkách participace VB na evropském integračním procesu náleží občanům stěžejní slovo. Jakkoli je zřejmé že se míra a hloubka evropské integrace významným způsobem změnila, euroskeptici tento precedens naplno využili při druhém evropském referendu o čtyři dekády později (srovnej Glencross 2015a).
- ²⁷ To, jak silný je pro britského ministerského předsedu imperativ v podobě zajištění soudržnosti parlamentní strany, ostatně ilustruje i skutečnost, že Lenka Rovná (2004: 82) uvádí vedení parlamentní strany ve výčtu jeho povinností na prvním místě: „V podstatě se díky své straně do premiéřské funkce dostal, a proto nemůže opomíjet své politické ukotvení. Musí dbát na jednotu strany a uhlazovat možné konflikty, nemůže se jí příliš vzdálat a riskovat svou vlastní porážku.“

Literatura

- Atıkcın, Ece Özlem (2005): Diffusion in Referendum Campaigns: The Case of EU Constitutional Referendums. *Journal of European Integration*, Vol. 37, No. 4, s. 451–470.
- Baimbridge, Mark – Whyman, Philip – Mullen, Adrew (2006): *The 1975 Referendum on Europe – Volume 2: Current Analysis and Lessons for the Future*. Exeter: Imprint Academic.
- Bjørklund, Tor (1982): The Demand for Referendum: When Does it Arise and When Does it Succeed? *Scandinavian Political Studies*, Vol. 5, No. 3, s. 237–259.

- Brier, A. P. – Hill, A. P. (1977): The Estimation of Constituency and Party Voting in the British Referendum of June 1975. *Political Studies*, Vol. 25, No. 1, s. 93–102.
- Burgess, Michael (2004): Federalism. In: Diez, Thomas – Wiener, Antje (eds.): *European Integration Theories*. Oxford: Oxford University Press, s. 25–43.
- Butler, David – Ranney, Austin (1978): *Referendums: A Comparative Study of Practice and Theory*. Washington, D.C.: The American Enterprise Institute for Public Policy Research.
- Butler, David – Kitzinger, Uwe (1976): *The 1975 Referendum*. London: Macmillan Press.
- Carrubba, Clifford (2001): The Electoral Connection in European Union Politics. *The Journal of Politics*, Vol. 63, No. 1, s. 141–158.
- Clarke, Michael (2015): The Coalition and Foreign Affairs. In: Seldon, Anthony – Finn, Mike (eds.): *The Coalition Effect 2010–2015*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 345–369.
- Closa, Carlos (2007): Why convene referendums? Explaining choices in EU constitutional politics. *Journal of European Public Policy*, Vol. 14, No. 8, s. 1311–1332.
- Cowley, Philip – Stuart, Mark (2012): The cambusters: The Conservative European Union referendum rebellion of October 2011. *Political Quarterly*, Vol. 83, No. 2, s. 402–406.
- Crick, Bernard (1975): Commentary: Pandora's Box, Sovereignty and the Referendum. *Defending Politics*, Vol. 83, No. 1, s. 499–502.
- Daddow, Oliver (2015): Strategising European Policy: David Cameron's Referendum Gamble. *The RUSI Journal*, Vol. 160, No. 5, s. 4–10.
- Dalton, Russell – Duval, Robert (1986): The Political Environment and Foreign Policy Opinions: British Attitudes toward European Integration, 1972–1979. *British Journal of Political Science*, Vol. 16, No. 1, s. 113–134.
- De Vreese, Claes H. (2004): Primed by the Euro: The Impact of a Referendum Campaign on Public Opinion and Evaluations of Government and Political Leaders. *Scandinavian Political Studies*, Vol. 27, No. 1, s. 45–64.
- De Vreese, Claes H. (2007): *The Dynamics of Referendum Campaigns: An International Perspective*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Diamond, Patrick (2016): *The Crosland Legacy: The Future of British Social Democracy*. Bristol: Policy Press.
- Donoughue, Bernard (1987): *Prime Minister: The Conduct of Policy under Harold Wilson and James Callaghan*. London: Jonathan Cape.
- Dür, Andreas – Gemma, Matteo (2011): To Call or Not to Call? Political Parties and Referendums on the EU's Constitutional Treaty. *Comparative Political Studies*, Vol. 44, No. 4, s. 468–492.
- Falletti, Tullia (2006): Theory-Guided Process-Tracing in Comparative Politics: Something Old, Something New. *APSA-CP Newsletter*, Vol. 17, No. 1, s. 9–14.
- Fialová, Barbora (2014): *Perspectives of British Membership in the European Union in 2014*. Prezentace na konferenci *New Horizons in European Studies*. Birmingham: Aston University.
- Fialová, Barbora (2015): Evropská politika Velké Británie za vlády Johna Majora. *Dvacáté století*, Vol. 7, No. 2, s. 71–94.
- Fialová, Barbora – Buryan, Šimon (2015): UK and Eurozone's Labour Markets Reaction to the Financial Crisis in the perspective of the British EU Membership – Application of the Phillips Curve. In: Hazak Aaro (ed.): *Economic Challenges in Enlarged Europe*. Tallinn: Tallinn University of Technology, s. 1–17.
- Ford, Robert – Goodwin, Matthew (2014): *Revolt on the Right: Explaining support for the Radical Right in Britain*. London: Routledge.
- Forster, Anthony (2002): *Euroscepticism in Contemporary British Politics: Opposition to Europe in the British Conservative and Labour Parties since 1945*. London: Routledge.
- Franklin, Mark – Marsh, Michael – Wlezien, Christopher (1994): Attitudes toward Europe and referendum votes: A response to Siune and Svensson. *Electoral Studies*, Vol. 13, No. 2, s. 117–121.
- Gamble, Andrew (2012): Better Off Out? Britain and Europe. *Political Quarterly*, Vol. 83, No. 3, s. 468–477.
- Garry, John – Marsh, Michael – Sinnott, Richard (2005): 'Second-order' versus 'Issue-voting' Effects in EU Referendums: Evidence from the Irish Nice Treaty Referendums. *European Union Politics*, Vol. 6, No. 2, s. 201–221.
- George, Alexander L. – Bennett, Andrew (2004): *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gifford, Chris – Wellings, Ben (2017, v tisku): Referenda and European Integration: The case of the United Kingdom. In: Startin, Nicholas – Usherwood, Simon – Leruth, Benjamin (eds.): *Routledge Handbook of Euroscepticism*. London: Routledge.
- Gilbert, Mark (2003): *Surpassing Realism: The Politics of European Integration since 1945*. Plymouth: Rowman & Littlefield.
- Glencross, Andrew (2015a): Looking Back to Look Forward: 40 Years of Referendum Debate in Britain. *Political Insight*, April, s. 25–27.
- Glencross, Andrew (2015b): Why a British referendum on EU membership will not solve the Europe question. *International Affairs*, Vol. 91, No. 2, s. 303–331.
- Glencross, Andrew – Trechsel, Alexander (2011): First or Second Order Referendums? Understanding the Votes on the EU Constitutional Treaty in Four EU Member States. *West European Politics*, Vol. 34, No. 4, s. 755–772.

- Goodwin, Matthew (2015): Ukip, the 2015 General Election and Britain's EU Referendum. *Political Insight*, Vol. 6, No. 3, s. 12–15.
- György, Szondi (2007): The Eastern European referendum campaigns on the accession to the European Union – a critical analysis. *Journal of Public Affairs*, Vol. 7, No. 1, s. 55–69.
- Hayton, Richard (2010): Towards the Mainstream? UKIP and the 2009 Elections to the European Parliament. *Politics*, Vol. 30, No. 1, s. 26–35.
- Hayton, Richard (2016): The UK Independence Party and the Politics of Englishness. *Political Studies Review*, Vol. 14, No. 3, s. 400–410.
- Hazell, Robert – Yong, Ben (2012): *Politics of Coalition*. Oxford: Hart Publishing.
- Hendl, Jan (2008): *Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Heppell, Timothy (2013): Cameron and Liberal Conservatism: Attitudes within the Parliamentary Conservative Party and Conservative Ministers. *British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 15, No. 3, s. 340–361.
- Hobolt, Sara B. (2006a): Direct Democracy and European Integration. *Journal of European Public Policy*, Vol. 13, No. 1, s. 153–166.
- Hobolt, Sara B. (2006b): How Parties Affect Vote Choice in European Integration Referendums. *Party Politics*, Vol. 12, No. 5, s. 623–647.
- Hooghe, Liesbet – Marks, Gary (2009): A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus. *British Journal of Political Science*, Vol. 39, No. 1, s. 1–23.
- Hug, Simon (2002): *Voices of Europe: Citizens, Referendums, and European Integration*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Iida, Keisuke (1996): Involuntary Defection in Two-Level Games. *Public Choice*, Vol. 89, No. 2, s. 283–303.
- Jokela, Juha (2013): *David Cameron's European Policy: Britain Sidelined by Euroscepticism and the Economic Crisis*. Helsinki: The Finnish Institute of International Affairs.
- Kasáková, Zuzana (2016a): Být či nebýt v Evropské unii? To je, oč dnes v Británii běží. *Hospodářské noviny*, 23. 6. 2016, <<http://europeum.blog.ihned.cz/c1-65345150-byt-ci-nebyt-v-evropske-unii-to-je-oc-dnes-v-britanii-bezi>>.
- Kasáková, Zuzana (2016b): Volby v Británii ve stínu Brexitu. *Hospodářské noviny*, 5. 5. 2016, <<http://europeum.blog.ihned.cz/c1-65281390-volby-v-britanii-ve-stinu-brexitu>>.
- Kasáková, Zuzana (2016c): Započal rozpad Británie? *Europeum blog*, 27. 6. 2016, <<http://www.europeum.org/articles/detail/745/zapocal-rozpad-britanie>>.
- Kořan, Michal (2008): Jednopřípadová studie. In: Drulák, Petr (ed.): *Jak zkoumat politiku: Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Praha: Portál, s. 29–61.
- Kruliš, Kryštof (2014): Britské členství v EU: Pостоje, budoucnost a alternativy. *Mezinárodní politika*, 16. 9. 2014, <<http://www.iir.cz/article/britske-clenstvi-v-eu-postoje-budoucnost-a-alternativy>>.
- Kruliš, Kryštof (2016): Komentář: Británie řekla zdrcující ne evropské integraci. *iDnes.cz*, 24. 6. 2016, <http://zpravy.idnes.cz/komentar-analytik-krulis-brexitevropska-unie-fla-zahranicni.aspx?c=A160624_080137_zahranicni_fka>.
- Lewis, Oliver (2014): Lessons from the 1975 EU Renegotiation. *Business for Britain*, <http://forbritain.org/bfb/060-historians-report-mr_r.pdf>.
- Lynch, Philip (2015): Conservative Modernisation and European Integration: From Silence to Salience and schism. *British Politics*, Vol. 10, No. 2, s. 185–203.
- Lynch, Philip – Whitaker, Richard (2008): A Loveless Marriage: The Conservatives and the European People's Party. *Parliamentary Affairs*, Vol. 61, No. 1, s. 31–51.
- Lynch, Philip – Whitaker, Richard (2013): Rivalry on the Right: The Conservatives, the UK Independence Party (UKIP) and the EU issue. *British Politics*, Vol. 8, No. 3, s. 285–312.
- March, James G. – Olsen, Johan P. (1995): *Democratic Governance*. New York: Free Press.
- March, James G. – Olsen, Johan P. (1998): The Institutional Dynamics of International Political Orders. *International Organization*. Vol. 52, No. 4, s. 943–969.
- March, James G. – Olsen, Johan P. (2004): *The Logic of Appropriateness*. Oslo: Centre for European Studies, ARENA Working Papers.
- Mendelsohn, Matthew – Parkin, Andrew (2001): Introduction: Referendum Democracy. In: Mendelsohn, Matthew – Parkin, Andrew (eds): *Referendum Democracy: Citizens, Elites and Deliberation in Referendum Campaigns*. Basingstoke: Palgrave, s. 1–24.
- Miller, Vaughne (2015): *The 1974–75 UK Renegotiation of EEC Membership and Referendum*. Briefing Paper no. 7253, House of Commons Library, 13. 7. 2015.
- Mullen, Andrew (2007): *The British Left's? Great Debate' on Europe*. New York: Continuum.
- Müller, David (2005): Velká Británie. In: Fiala, Petr – Pitrová, Markéta (eds.): *Evropská referenda*. Brno: CDK, s. 31–39.
- Nielsen, Rasmus Leander (2006): *The Strategy of Taking the Heat out of Politics: Why EU-Referendums Are Convened in Denmark and Beyond*. Paper prepared for presentation at the IPSA World Congress. Fuokoa, Japan.
- Odell, John (2004): Case Study Methods in International Political Economy. In: Sprinz, Detlef F. – Wolinsky-Nahmias, Yael (eds.): *Models, Numbers, and Cases: Methods for Studying International Relations*. Michigan: University of Michigan, s. 56–80.

- Oliver, Tim (2015): To Be or Not to Be in Europe: Is That the Question? Britain's European Question and an In/Out Referendum. *International Affairs*, Vol. 91, No. 1, s. 77–91.
- Oliver, Tim (2017): Fifty Shades of Brexit: Britain's EU Referendum and its Implications for Europe and Britain. *The International Spectator*, únor 2017.
- Olsen, Johan P (2007): *Understanding Institutions and Logics of Appropriateness: Introductory Essay*. ARENA Working Papers, WP No. 11. Oslo: Centre for European Studies, University of Oslo, <http://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arenapublications/workingpapers/working-papers2007/wp07_13.pdf>.
- Parkes, Roderick (2015): *Britain and the EU: A Negotiator's Handbook*. European Policy Analysis, duben, <http://www.sieps.se/sites/default/files/2015_7epa_eng_A4_korr2.pdf>.
- Rovná, Lenka (2004): *Kdo vládne Británii?* Praha: SLON.
- Setälä, Maija (2006): On the Problems of Responsibility and Accountability in Referendums. *European Journal of Political Research*, Vol. 45, No. 4, s. 699–721.
- Seymour-Ure, Colin (1978): Press and Referenda: The Case of the British Referendum of 1975. *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 11, No. 3, s. 601–615.
- Shu, Min (2008): Referendums and the Political Constitutionalisation of the EU. *European Law Journal*, Vol. 14, No. 4, s. 423–445.
- Schneider, Gerald – Weitsman, Patricia (1996): The Punishment Trap: Integration Referendums as Popularity Contests. *Comparative Political Studies*, Vol. 28, No. 4, s. 582–607.
- Smith, Julie (1999): The 1975 Referendum. *Journal of European Integration History*, Vol. 5, No. 1, s. 41–56.
- Smith, Julie (2012): The European Dividing Line in Party Politics. *International Affairs*, Vol. 88, No. 6, s. 1278–1295.
- Startin, Nicholas (2015): Have we Reached a Tipping Point? The Mainstreaming of Euroscepticism in the UK. *International Political Science Review*, Vol. 36, No. 3, s. 311–323.
- Startin, Nicholas (2016): 'To be or not to be?' 'Should I Stay or Should I Go?' and Other Clichés: The 2016 UK Referendum on EU Membership. In: *'What country, friends, is this?' A Guide to the EU Referendum Debate*. Bath: University of Bath / Institute for Policy Research, s. 7–15.
- Sukksi, Marku (1993): *Bringing in the People: A Comparison of Constitutional Forms and Practices of the Referendum*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.
- Svensson, Palle (2002): Five Danish Referendums on the European Community and European Union: A Critical Assessment of the Franklin Thesis. *European Journal of Political Research*, Vol. 41, No. 6, s. 733–750.
- Tierney, Stephen (2015): Reclaiming Politics: Popular Democracy in Britain after the Scottish Referendum. *The Political Quarterly*, Vol. 86, No. 2, s. 226–233.
- Tournier-Sol, Karine (2015): Reworking the Eurosceptic and Conservative Traditions into a Populist Narrative: UKIP's Winning Formula? *Journal of Common Market Studies*, Vol. 53, No. 1, s. 140–156.
- Uleri, Pier Vincenzo (1996): Introduction. In: Gallagher, Michael – Uleri, Pier Vincenzo (eds.): *The Referendum Experience in Europe*. Basingstoke: Macmillan Press, s. 1–19.
- Usherwood, Simon (2016): Did Ukup win the referendum? *Political Insight*, Vol. 7, No. 2, s. 27–29.
- Usherwood, Simon – Startin, Nicholas (2013): Euroscepticism as a persistent phenomenon. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 51, No. 1, s. 1–16.
- Váška, Jan (2006): Srovnání britského konzervativního euroskepticismu a independentismu. *Pražské sociálně vědní studie*, Teritoriální řada TER-028. Praha: Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy.
- Váška, Jan (2009): Kontinuita a diskontinuita evropské politiky New Labor. *Pražské sociálně vědní studie*, Teritoriální řada TER-054. Praha: Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy.
- Váška, Jan (2015): *What Can the EU Do to Contain the Risk of the „Brexit“?* European Policy Brief, leden 2015, <<http://www.europeum.org/data/articles/jan-vaska-brexit.pdf>>.
- Váška, Jan – Kasáková, Zuzana (2007): Velká Británie a EU: Váhavý člen i efektivní administrátor. In: Rovná, Lenka – Kasáková, Zuzana – Váška, Jan (eds.): *Evropská unie v členských státech a členské státy v Evropské unii: Evropeizace vybraných zemí EU*. Praha: VIP Books, Eurolex Bohemia, s. 168–200.
- Vennesson, Pascal (2008): Case studies and process tracing: theories and practices. In: Della Porta, Donatella – Keating, Michael (eds.): *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 223–239.
- Wall, Stephen (2013): *The Official History of Britain and the European Community*. London: Routledge.
- Webb, Paul – Bale, Tim (2014): Why Do Tories Defect to UKIP? Conservative Party Members and the Temptations of the Populist Radical Right. *Political Studies*, Vol. 62, No. 4, s. 961–970.
- Wimmel, Andreas (2014): The Impact of National Direct Democracy on the Choice for Convening EU Referendums. *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 15, No. 1, s. 33–50.
- Young, John (2004): Europe. In: Hickson, Kevin – Seldon, Anthony (eds.): *New Labour, Old Labour: The Wilson and Callaghan Governments 1974–1979*. London: Routledge, s. 139–153.

Dokumenty

- Aitken, Ian (1975): Now Wilson Has to Tackle Left. *The Guardian*, 7. 6. 1975, <<http://static.guim.co.uk/sys-images/Guardian/Pix/pictures/2015/6/4/1433414893468/Europhoria-7-May-1975-001.jpg>>.

- Ash, Timothy Garton (2016): As an English European, this is the biggest defeat of my political life. *The Guardian*, 24. 6. 2016, <<http://www.theguardian.com/politics/commentisfree/2016/jun/24/lifelong-english-european-the-biggest-defeat-of-my-political-life-timothy-garton-ash-brexite>>.
- Baron, John (2012): *EU Referendum*. Full text of the letter to David Cameron, 27. 6. 2016, <<https://www.scribd.com/doc/98539590/EU-Referendum-II>>.
- BBC (2011a): EU referendum: Rebels lose vote in Commons. *BBC News*, 25. 10. 2011, <<http://www.bbc.com/news/uk-politics-15425256>>.
- BBC (2011b): William Hague says EU bill is 'massive advance'. *BBC News*, 9. 1. 2011, <<http://www.bbc.co.uk/news/mobile/uk-politics-12147095>>.
- BBC (2012): EU budget vote: Rebel MPs defeat government over spending cut call. *BBC News*, 31. 10. 2012, <<http://www.bbc.com/news/uk-politics-20157063>>.
- BBC (2013a): Attempt to amend Queen's Speech over EU referendum fails. *BBC News*, 15. 5. 2013, <<http://www.bbc.co.uk/democracylive/house-of-commons-22541640>>.
- BBC (2013b): EU referendum: MPs call for public to have their say. *BBC News*, 5. 7. 2013, <<http://www.bbc.com/news/uk-politics-23186128>>.
- BBC (2015): EU referendum: David Cameron pushes leaders on reforms. *BBC News*, 28. 5. 2015, <<http://www.bbc.com/news/uk-politics-32909896>>.
- BBC Four (2013): Heath vs Wilson – The 10 Year Duel. *YouTube*, 11. 1. 2013, <<https://www.youtube.com/watch?v=jYNcLJWylWU>>.
- Benn, Tony (1975): Tony Benn on the 1975 referendum. *The Spectator*, 24. 5. 2016, <<http://blogs.spectator.co.uk/2016/05/a-lesson-from-the-1975-referendum/>>.
- Benn, Tony (1988): *Office Without Power – Diaries 1968–1972*. London: Arrow.
- Blair, Tony (2012): Witness Statement from the Rt Hon Tony Blair. Leveson Inquiry, 28. 5. 2012, <<http://web.archive.nationalarchives.gov.uk/20140122145147/http://www.levesoninquiry.org.uk/wp-content/uploads/2012/05/Witness-Statement-of-Tony-Blair1.pdf>>.
- Bogdanor, Vernon (2014a): Entry into the European Community, 1971–73. Přednáška. Museum of London, 11. 3. 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=U_4vNtSqahk>.
- Bogdanor, Vernon (2014b): The Referendum on Europe, 1975. Přednáška. Museum of London, 15. 4. 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=U_4vNtSqahk>.
- Bogdanor, Vernon (2015): The General Election, 2015. Přednáška. Museum of London, 19. 5. 2015, <<https://www.gresham.ac.uk/lectures-and-events/the-general-election-2015>>.
- Cameron, David (2006): Leader's speech at the 2006 Conservative conference. Bournemouth, 1. 10. 2006, <<http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm?speech=314>>.
- Cameron, David (2011): Prime Minister's speech at the Lord Mayor's Banquet. Government of the United Kingdom, 14. 11. 2011, <<https://www.gov.uk/government/speeches/prime-ministers-speech-at-the-lord-mayors-banquet>>.
- Cameron, David (2012): We need to be clear about the best way of getting what is best for Britain. *The Telegraph*, 30. 6. 2012, <<http://www.telegraph.co.uk/news/politics/david-cameron/9367479/David-Cameron-We-need-to-be-clear-about-the-best-way-of-getting-what-is-best-for-Britain.html>>.
- Cameron, David (2013a): EU speech at Bloomberg. Government of the United Kingdom, 23. 1. 2013, <<https://www.gov.uk/government/speeches/eu-speech-at-bloomberg>>.
- Cameron, David (2013b): European Council December 2013: David Cameron's press conference. Government of the United Kingdom, 20. 12. 2013, <<https://www.gov.uk/government/speeches/european-council-december-2013-david-camerons-press-conference>>.
- Cameron, Fraser (2016): An unnecessary referendum with devastating consequences. *EurActiv*, 16. 6. 2016, <<https://www.euractiv.com/section/uk-europe/opinion/an-unnecessary-referendum-with-devastating-consequences/>>.
- Clegg, Nick (2016): Brexit: Cameron and Osborne are to blame for this sorry pass. *The Financial Times*, 24. 6. 2016, <<http://www.ft.com/cms/s/0/6044d4e8-3a03-11e6-a780-b48ed7b6126f.html#axzz4G60D96rB>>.
- Coyle, (2011): Brits cheer PM's 'bulldog spirit'. *The Star*, 9. 12. 2011, <https://www.thestar.com/news/world/2011/12/09/brits_cheer_pms_bulldog_spirit.html>.
- Donoghue, Bernard (2013): Interview between Oliver Lewis and Lord Donoghue. House of Lords, 10. 7. 2013.
- Economist (2011): David Cameron: We Euroscptics are only trying to help. *The Economist*, 14. 11. 2011, <<http://www.economist.com/blogs/bagehot/2011/11/britain-and-eu-0>>.
- Erlanger, Steven – Castle, Stephen (2016): In 'Brexit' Vote, David Cameron Faces Problem of His Own Making. *The New York Times*, 21. 6. 2016, <<http://www.nytimes.com/2016/06/22/world/europe/david-cameron-brexite-european-union.html>>.
- European Union Act (2011): European Union Act 2011. *Legislation.gov.uk*, <<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2011/12/contents>>.
- Foreign & Commonwealth Office (2014): Review of the balance of competences. Foreign & Commonwealth Office, 18. 12. 2014, <<https://www.gov.uk/guidance/review-of-the-balance-of-competences>>.
- Forsyth, James (2012): The accidental exit. *The Spectator*, 12. 1. 2013, <<http://www.spectator.co.uk/2013/01/the-accidental-exit/>>.

- Foster, Peter (2016): EU deal: What David Cameron asked for... and what he actually got. *The Telegraph*, 14. 6. 2016, <<http://www.telegraph.co.uk/news/2016/05/19/eu-deal-what-david-cameron-asked-for-and-what-he-actually-got/>>.
- Fresh Start Project (2013): *Manifesto for Change: A New Vision for the UK in Europe*. London: The Fresh Start Project, <https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/278507/Fresh_Start_full_pdf>.
- Gaitskell, Hugh (1962): Speech by Hugh Gaitskell against UK membership of the Common Market. 3. 10. 1962, <http://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/05f2996b-000b-4576-8b42-8069033a16f9/publishable_en.pdf>.
- Goodman, Paul (2014): A balance of incompetencies review? *Conservative Home*, 13. 2. 2014, <<http://www.conservativehome.com/thetorydiary/2014/02/a-balance-of-incompetencies-review.html>>.
- Greenslade, Roy (2015): Press turns on David Cameron over his 'pathetic' EU negotiations. *The Guardian*, 14. 12. 2015, <<https://www.theguardian.com/media/greenslade/2015/dec/14/press-turns-on-david-cameron-over-his-pathetic-eu-negotiation>>.
- Grice, Andrew (2013): EU referendum bill: MPs back in/out poll by 304-0. *The Independent*, 5. 7. 2013, <<http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/eu-referendum-bill-mps-back-inout-poll-by-304-0-8690173.html>>.
- Hennessy, Patrick (2012): EU: New Tory battle lines drawn. *The Telegraph*, 13. 6. 2012, <<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/eu/9367381/EU-New-Tory-battle-lines-drawn.html>>.
- House of Commons (1975): EEC Membership (Referendum) – HC Deb 11 March 1975 vol 888 cc291-408. 11. 3. 1975, <<http://hansard.millbanksystems.com/commons/1975/mar/11/eec-membership-referendum>>.
- House of Commons (2011a): Commons Debates. 8. 3. 2011, <<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm/201011/cmhansrd/cm110308/debtext/110308-0003.htm>>.
- House of Commons (2011b): Commons Debates. 24. 10. 2011, <<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm/201011/cmhansrd/cm111024/debtext/111024-0002.htm>>.
- House of Lords (2012): Referendums in the United Kingdom, Report with Evidence. Select Committee on the Constitution 12th Report of Session 2009–2010, <<http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200910/ldselect/ldconst/99/9904.htm>>.
- ICM (2017): State of the parties in the Opinion Polls. *UK Political Info*, <http://www.ukpolitical.info/General_election_polls.htm>.
- Jenkin, Bernard et al. (2014): Tory MPs' letter to David Cameron. *The Telegraph*, 11. 1. 2014, <<http://www.telegraph.co.uk/news/politics/conservative/10566124/EU-veto-The-Tory-MPs-letter-to-David-Cameron.html>>.
- Kavanagh, Trevor (2011): British Bulldog right to bite the Euro-bullies. *The Sun*, 10. 12. 2011, <<https://www.thesun.co.uk/archives/politics/962603/british-bulldog-right-to-bite-the-euro-bullies/>>.
- Kruliš, Kryštof (2017a): Británie finalizuje strategii brexitu. Asociace pro mezinárodní otázky, 9. 1. 2017, <<http://www.amo.cz/britanie-finalizuje-strategii-brexitu/>>.
- Kruliš, Kryštof (2017b): Theresa Mayová oznámí, jak bude vypadat brexit. Asociace pro mezinárodní otázky, 17. 1. 2017, <<http://www.amo.cz/theresa-mayova-oznami-jak-bude-vypadat-brexit/>>.
- Labour Party (1974a): Let us work together – Labour's way out of the crisis. Únor 1974, <<http://www.politicsresources.net/area/uk/man/lab74feb.htm>>.
- Labour Party (1974b): Britain Will Win with Labor. Říjen 1974, <<http://www.politicsresources.net/area/uk/man/lab74oct.htm>>.
- Labour Party (1983): The New Hope for Britain, <<http://www.politicsresources.net/area/uk/man/lab83.htm>>.
- Landale, James (2011): David Cameron and Conservative EU rebels. *BBC News*, 24. 10. 2011, <<http://www.bbc.com/news/uk-politics-15429510>>.
- Major, John (2012): Witness Statement of Sir John Major to the Leveson Inquiry. 14. 5. 2012, <<http://web.archive.nationalarchives.gov.uk/20140122145147/http://www.levesoninquiry.org.uk/wp-content/uploads/2012/06/Witness-Statement-of-Sir-John-Major.pdf>>.
- Major, John (2013): The Referendum on Europe: Opportunity or Threat? London, Chatham House, 14. 2. 2013, <<https://www.chathamhouse.org/events/view/189227#>>.
- Mandelson, Peter (2013): Mandelson: "Cameron's agony over Europe is a disaster for Britain". *London Evening Standard*, 13. 1. 2014, <<http://www.standard.co.uk/comment/peter-mandelson-cameron-s-agony-over-europe-is-a-disaster-for-britain-9056028.html>>.
- Miller, Vaughne (2016): *UK's EU Reform Negotiations: The Tusk Package*. House of Commons Briefing Paper č. 7497, 9. 2. 2016, <<http://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/CBP-7497#fullreport>>.
- Montgomerie, Tim (2011): The bomb in the living room. *The Spectator*, 10. 12. 2011, <<http://www.spectator.co.uk/2011/12/the-bomb-in-the-living-room/>>.
- Palliser, Michael (1999): Interview with Sir Michael Palliser. 28. 4. 1999, <<https://www.chu.cam.ac.uk/media/uploads/files/Palliser.pdf>>.
- Perraudin, Frances – Connolly, Kate (2015): David Cameron arrives in Berlin for talks with Merkel over EU reform. *The Guardian*, 29. 5. 2015, <<https://www.theguardian.com/politics/2015/may/29/cameron-caps-week-of-seeking-support-for-eu-membership-changes-in-poland>>.
- Pickard, Jim – Parker, George (2016): David Cameron endures barrage of criticism from own MPs. *The Financial Times*, 22. 2. 2016, <<https://www.ft.com/content/624a9730-d98e-11e5-a72f-1e7744c66818>>.

- Rees, Martin (2016): 'A devastating legacy': Reactions to Brexit from the UK science community. *International Business Times*, 24. 6. 2016, <<http://www.ibtimes.co.uk/devastating-legacy-reactions-brexit-uk-science-community-1567268>>.
- Spreckley, Nicholas (1975): *The Common Market Renegotiation and Referendum, 1974–75*. Part I. The Foreign and Commonwealth Office. <https://issuu.com/fcohistorians/docs/1_spreckley_report_-_part_1>.
- Taylor, Ros (2006): Cameron refuses to apologise to Ukip. *The Guardian*, 4. 4. 2006, <<http://www.theguardian.com/politics/2006/apr/04/conservatives.uk>>.
- Thatcher, Margaret (1975): HC S [EEC Membership (Referendum)]. 11. 3. 1975, <<http://www.margaretthatcher.org/document/102649>>.
- The Leveson Inquiry (2012): *An Inquiry into the Culture, Practices and Ethics of the Press*. Volume II. London: The Stationery Office. <https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/270941/0780_ii.pdf>.
- Wallace, Mark (2013): If it carries on like this, the review of EU powers is set to fail – and here are four reasons why. *Conservative Home*, 23. 7. 2013, <<http://www.conservativehome.com/thetorydiary/2013/07/by-mark-wallacefollowmarkon-twitter-when-a-government-announcement-on-the-eu-causes-liberal-democrats-to-celebrate-and-cons.html>>.
- Watt, Nicholas – Wintour, Patrick (2009): David Cameron to shed 'cast iron' pledge on Lisbon treaty. *The Guardian*, 3. 11. 2009, <<https://www.theguardian.com/world/2009/nov/03/david-cameron-lisbon-treaty-referendum>>.
- Wilson, Harold (1976): *The Governance of Britain*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Wilson, Harold (1979): *Final Term: The Labour Government 1974–1976*. London: Weidenfeld & Nicolson.

Poznámka

Autorka by na tomto místě ráda poděkovala doktoru Vítu Benešovi a anonymním recenzentům za jejich podnětné komentáře a přínosná doporučení.